

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U KAŠTELIMA I KAŠTELANSKOJ ZAGORI

Bašić, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:329362>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U KAŠTELIMA I KAŠTELANSKOJ
ZAGORI**

PETRA BAŠIĆ

SPLIT, 2018.

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U KAŠTELIMA I KAŠTELANSKOJ
ZAGORI**

studentica:

Petra Bašić

mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2018. godine

Diplomski je rad obranjen _____ u Splitu pred povjerenstvom:

SADRŽAJ

1. Uvod.....	6
2. Svjetovna usmena lirska poezija.....	8
2.1. Usmene ljubavne pjesme.....	8
2.2. Vjerska usmena lirika.....	11
2.2.1. Molitve.....	11
3. Usmeno-retorički oblici.....	18
3.1. Brojalice i zdravice.....	19
4. Mikrostrukture.....	20
4.1 Poslovice i izreke.....	20
4.2 Zagonetke.....	21
5. Usmene priče.....	23
5.1 Novela.....	23
5.2. Legende.....	26
5.3. Predaje.....	30
5.3.1. Povijesne predaje.....	30
Pravo prve bračne noći.....	31
Križičanje.....	32
Danak u krvi.....	32
Hajduci.....	33
Andrijica Šimić.....	34
6. Crkveno-pučka baština.....	36
6.1. Advent.....	36
6.1.1. Sveta Barbara.....	37
6.1.2. Sveti Nikola.....	37
6.1.3. Bezgrješno začecé Blažene Djevice Marije.....	38
6.1.4. Sveta Lucija.....	39
6.1.5. Badnjak.....	39
6.2. Božić.....	40
6.3. Silvestrovo i Nova godina.....	42
6.4. Sveta tri kralja.....	43
6.5. Poklade.....	45

6.6.	Korizma	46
6.7.	Cvjetnica.....	46
6.8.	Sveto trodnevlje.....	47
6.8.1.	Veliki četvrtak	47
6.8.2.	Veliki Petak	48
6.8.3.	Velika subota.....	48
6.9.	Uskrs	49
6.10.	Gospa Karmelska	50
6.11.	Svi sveti	54
7.	Zaključak.....	54
8.	Rječnik	56
	Izvori.....	57
	Literatura	57
	Sažetak	60
	Non – material cultural heritagein Kaštela and kaštela hinterland.....	61
	Summary	61

1. Uvod

Ono što čini jedan narod narodom njegova je tradicija, kultura i običaji. Narod ne postoji bez svoje kulture. Bez nje se ni po čemu ne ističe niti razlikuje od ostalih zajednica. Sva tradicija i kultura, kao i običaji nekog naroda obuhvaćeni su nazivom tradicijska kultura.

Tradicijska kultura pojam je u suvremenoj etnologiji koji je zamijenio neke, do tada korištene, zastarjele, neprigodne i pomalo pogrdne nazive kao što su narodna, plemenska ili pučka kultura. Naime, donedavno se tradicijska kulturna baština, zajedno sa svim sadržajima koje ona nosi, bili oni usmeni ili pisani, smatrala nevažnom i zaostalom kulturom. Smatrala se književnošću koja nastaje samo u ruralnim i nerazvijenim dijelovima zemlje. Da tomu nije tako svjedoči sama njezina raznolikost i raznovrsnost njenih sadržaja kao i to da usmene predaje postoje od kada je čovjeka. Usmena je književnost najstarija i najdugotrajnija vrsta književnosti. Usmena lirika, epika, drama kao i poslovice i zagonetke postoje od agrarijske etape ljudske duhovnosti. Dolaskom renesanse započinje epoha u umjetnosti koja obnavlja vrijednosti antičke grčke i rimske civilizacije. Od humanizma i renesanse pozornost se pridaje i običnim ljudima. U renesansi se javlja velik interes za narodnom književnošću. Michel de Montaigne bio je oduševljen narodnom poezijom. Jak je utjecaj usmene književnosti i na renesansnu i baroknu književnost. U 18. st. javlja se interes za sustavnijim sakupljanjem, zapisivanjem i proučavanjem usmene književnosti.

Kao i kultura ostalih naroda, Hrvatska ima jako veliku i bogatu tradicijsku kulturu, koje se ne bi postidjeli ni mnogo „veći“ narodi. Prema većini povjesničara, hrvatska kulturna baština seže od sedmog stoljeća, dolaskom Hrvata na ove prostore, a vremenom se ta ista kultura samo sve više širila i obogaćivala. Hrvatski je narod kroz povijest bio u doticaju s brojnim drugim narodima i pod okupacijom brojnih drugih država. Stoga, kroz povijest smo uvelike obogatili svoju kulturu, a na sreću, održali i izvorne hrvatske običaje. Unatoč tome, Hrvati ne drže mnogo do svoje tradicije i kulture. Često olako prihvaćamo običaje nekih drugih naroda, a svoje zatomičavamo i ne njegujemo.

U ovom radu bit će govora o tradicijskoj kulturi grada Kaštela i kaštelanske zagore. Navest ću neke od usmenih predaja mojih kazivača, stanovnika Kaštela i kaštelanske zagore, koje sam saznala u razgovoru s njima, a među kojima je svjetovna i vjerska lirika, brojalice, zagonetke, novele, legende, povijesne predaje, te vjerski običaji u vrijeme Adventa, Silvestrova te Uskrsa. Neke od stihova ću pokušati interpretirati te približiti svima koji će ovaj rad pročitati kao i ukazati na važnost očuvanja i daljnjeg prikupljanja usmenih predaja za

našu kulturu i budućnost jer „u toj su baštini naši korjeni i povijest naša, a narod koji ne poznaje svoju povijest osuđen je na njezino ponavljanje.“¹

Najprije, potrebno je reći nekoliko riječi o samom gradu, kako bi se što vjernije prikazali običaji stanovnika toga mjesta. Grad Kaštela grad je sastavljen od sedam manjih mjesta, sedam sela. Redom su to Štafilić, Novi, Stari, Lukšić, Kambelovac, Gomilica i Sućurac. Njegova tradicija započinje, može se reći, samim dolaskom Hrvata na obronke planine Kozjak. Svaki Kaštel ima svoju kulu na obali što svjedoči prvotnoj ulozi grada – obrani s mora. Vremenom je svako mjesto raslo i razvijalo se, te konačno ujedinjeno u jedan grad, grad Kaštela. Smjestio se uzduž jadranske obale, točnije, uzduž Kaštelanskoga zaljeva između dvaju većih gradova – Splita i Trogira. Danas broji nešto više od 50 000 stanovnika. Ta je brojka mahnito porasla u posljednjih desetak godina, a grad Kaštela postaje utočište za sve više doseljenika iz susjedne BiH kao i iz drugih dijelova same Hrvatske. Izvornih je stanovnika sve manje, mahom su to sve ljudi starije životne dobi, a i u izvornim kaštelanskim obiteljima polako se gube tradicijski običaji jer mlađe generacije, pod utjecajem doseljenika i doseljeničkih kultura, polagano gube osjećaj za svoju tradiciju. Upravo u svrhu očuvanja kaštelanskog identiteta i kulture odabrala sam pisati rad na ovu temu, u nadi da će barem malo pobuditi ljubav prema tradiciji i običajima moga grada.

Slika 1: Kaštelanski zaljev²

¹Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Split 2008., str. 10.

²<http://www.kastela.org/images/stories/arhiv/kastela/mape/vodoopskrba.jpg> (pristupljeno 27.lipnja, 2018.)

2. Svjetovna usmena lirska poezija

Lirske pjesme obuhvaćaju vjersku i svjetovnu liriku. Ako govorimo o svjetovnoj lirici, podjelu je, u svom radu, dao Marko Dragić na:

mitske pjesme,
obredne pjesme,
posleničke pjesme,
povijesne pjesme,
ljubavne pjesme,
uspavanke,
pjesme uz kolijevku i druge pjesme maloj djeci,
pjesma siročeta umrloj majci,
naricaljke,
rodoljubne,
romance,
balade,
šaljive pjesme,
bećarac.³

Svjetovne su se pjesme pjevale u svakoj situaciji. U tuzi, sreći, ljubavi, nesreći ali i u poslu kako bi odagnale umor i teške misli radnika. U ovom radu nešto ću više reći o ljubavnim lirskim pjesmama kaštelanskoga kraja.

2.1. Usmene ljubavne pjesme

Kao što to obično biva, najviše je pjesama nastalo zbog ljubavi. Bila ona sretna ili nesretna ljubav. Ipak, nisu samo poznati pjesnici pisali stihove svojim draganama. Brojne su ljubavne pjesme nastale u narodu, a do danas su se očuvale kao odraz tradicije. Ljubavne su se pjesme pjevale draganama pod prozorom, pjevale su se i neuzvraćenim ljubavima, pjevale su se i u sretnim trenucima. U ovom radu navode se neke lirske pjesme kojih su se moji kazivačii kazivačice uspjeli prisjetiti. Većina ih govori o ljubavi, bila ona sretnoga ili nesretnoga kraja.

³Usp, Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 31.-32.

Sljedeću pjesmu pjevale su djevojke svojim mladićima, vjerojatno u trenucima ljutnje, razočaranja ili u trenutku kada se ljubav prema mladiću ugasila. Zato i kaže: *i reci mu da ja spavam / i na ljubav zaboravljam.*

1.)

*Mila majko, zatvori vrata
da moj dragi ne uđe u dvor*

*I reci mu da ja spavam
I na ljubav zaboravljam.*

U sljedećoj se pjesmi, također radi o nesretnoj ljubavi. Djevojka je čuvala cvijet, simbol ljubavi i čistoće, za svoga dragoga kako bi mu ga poklonila kad pođe na put da ga podsjeća na nju, no ljubav je ostala neuzvrćena. Tome svjedoče i stihovi: *Moj će dragi u svijet poći / ja mu cvijeća neću dat. / Jer je cvijeće, moja ruža / već počela opadat.*

2.)

*Kad sam bila ja malena
gojila san ružu cvijet,
Gojila je za mog dragog
kad mi pođe on u svijet.*

*Moj će dragi u svijet poći
ja mu cvijeća neću dat.
Jer je cvijeće, moja ruža
već počela opadat.*

Navedena pjesma govori o rastanku voljenih. Momak mora na put, a djevojka mu daje cvijet kako bi ga podsjećao na nju i na njihovu ljubav.

3.)

*Dragi mi putuje brzon u dalek svijet,
na njegovu odlasku ja ću mu dati cvijet.*

*U cvijetu je vezana sva naša ljubav,
tu da od nas dvoje nitko rastavit neće nju.*

*Sad putuj dragi mili,
vazda na srcu mom.
Al' nemoj dugo stati,
vrati se domu svom.*

*Kada te ja ne vidim,
tada ću tužna bit.*

*Zbogom moj dragi,
mili, kad ćeš me poljubiti.*

U davna vremena ljubavni su se parovi sastajali potajno, posebno u ruralnim krajevima. Razlog su tomu patrijarhalne obitelji u kojima otac nije dozvoljavao svojim kćerima da imaju dečka kad žele i dečka kojeg žele. Iako je to manje poznato danas, i naše su se djevojke udavale za dečke koje bi njihovi očevi odabrali. Ova pjesma govori upravo o takvoj jednoj ljubavi. Mladić se pita je li njegova draga ustala i išla do bunara kako bi je mogao kriomice vidjeti i poljubiti.

4.)

*Oj, bore zeleni
Zelena ti grana,
Je li moja milena,
Sila kraj bunara.
Ustanit ću rano ja,
Privarit ću zoru,
Poljubit ću dragu*

*Na mome prozoru.*⁴

Kao što je već spomenuto, većina ovih pjesama je ljubavne tematike. Navedene stihove većinom su pjevale djevojke, pa tako pjesma pod brojem jedan govori o odbijanju ljubavi prema nekom momku: „I reci mu da ja spavam / I na ljubav zaboravljam“. Druga pjesma govori o nesretnoj i neuzvraćenoj ljubavi. Ženi koja je dugo čekala na dolazak svoga dragoga, koji, po svemu sudeći nikada nije došao: „Jer je cvijeće, moja ruža / već počela otpadat“. U mnogim ljubavnim pjesmama koristio se motiv cvijeća, posebno ruže, kao simbol ljubavi i topline.

2.2. Vjerska usmena lirika

Vjerska usmena lirika dio je hrvatske književnosti još os 13. stoljeća. Vjerski su zapisi dokazi o dubokoj religioznosti hrvatskoga naroda. Prema liturgijskoj godinivjerske pjesme možemo podijeliti na: Adventske i božićne; Korizmene i uskrsne; Svetačke. Toj klasifikaciji mogu se dodati: *Molitvene pjesme Isusu*, *Molitvene pjesme Mariji*, *Jutarnje*, *Večernje*, *Obredne*, *Prigodne*, *Općinske (priporuke)*.⁵

2.2.1. Molitve

Molitvene pjesme čine veliki dio vjerskih lirskih pjesama. Pjevaju se svecima, blaženicima i svima koje kao vjernici veličamo. Pjevaju se u svim životnim situacijama. U sreći, tuzi, bolesti. Molitvama i molitvenim pjesmama zahvaljujemo Bogu ili ga za nešto molimo. Molitvene pjesmice koje su mi ispjevali moji kazivači većinom su se molile ujutro po buđenju ili uvečer prije sna. Molitvama „Anđele lijepi moj“ i „Ostani Gospodine s nama“ želi se poručiti anđelima, za koje se vjeruje da čuvaju sve ljude, a posebno malenu djecu, da nas zaštiti od zla i čuva u snu. „Blagoslivljam te dobri Gospodine“, za razliku od već navedenih, pjevala se ujutro, po buđenju kao zahvala za još jedan dan.

Sljedeća pjesma se pjevala prije sna, po zalasku sunca: *Zrake dana već se gase*. Vjernici su zazivali Gospodina da ih čuje, otkloni sve ružne snove i podari miran san.

⁴Kazivačica: Vinka Čavka, rođena 1950. godine u Splitu.

⁵O tome više: Marko Dragić, *Stolačka katolička usmena lirika*, Stolačko kulturno proljeće, XII, Stolac, 2014., str. 125.-178.

Zrake dana već se gase

*Zrake dana već se gase.
Stvoritelju, čuj nam glase.
Milostivo, Bože mili,
Pogledaj me i zakrili.*

*Neka bježe ružne slike,
Grešne sanje svekolike.
Zlomu duhu sapni moći,
Očuvaj nas u čistoći.⁶*

Pjesma *Anđele lijepi moj* molitva je upućena anđelima, čuvarima svih ljudi, da budu uz vjernikovu postelju dok spava. Da ih čuva i sačuva njihovu dušu od grijeha. Slična je i općepoznata molitva *Anđelu čuvaru mili* koja se nalazi u skoro svim molitvenicima.

Anđele lijepi moj

*Anđele lijepi moj
Uz postelju moju stoj
Prijatelju premili,
Ovu noć me čuvaj ti,
Evo spusti se tiha noć,
Na počinak ja ću poć,
Moja zadnja riječ neka bude,
Moj Isuse laka tebi noć.⁷*

Anđelu čuvaru

*Anđelu čuvaru,
O čuvaru moje duše,
Što u lijepom nebu sjać,*

⁶Kazivač: Vinko Čavka rođen 1939. u Divojevićima.

⁷Isti.

*Kano čisti blagi plamen,
Uz tron Božji prebivaš;
K zemlji letiš radi mene,
Dušu mi prosvjetljuješ,
Prijateljem, tješiteljem,
Bratom mojim postaješ!*⁸

Sljedeća molitva moli se pri polasku na spavanje. *Pod križ ligam* označava lijeganje u postelju povrh koje je u stara vremena, a nerijetko i danas, visio križ, Isusovo raspelo.

Vjerovalo se da križ štiti ljude do ponoći, a anđeli od ponoći do jutra. Često se kod starijih osoba javlja strah da neće dočekati jutro. Da će u snu izdahnuti. Zato i jesu stihovi: *Isuse moj, ako jutros ustanem / Bogu falu uzdahnem, / ako ne ustanem, primi Bože / dušu moju za veliku milost moju.*

Križam se križam

*Križam se križam,
pod križ ligam,
križ me čuva do ponoći,
svi anđeli od ponoći,
sam Bog dovika!
I ja ligam u ložnicu
kao Isus u grobnicu.
Isuse moj, ako jutros ustanem
Bogu falu uzdahnem,
ako ne ustanem, primi Bože
dušu moju za veliku milost moju.*⁹

Križ oko nas

*Križ oko nas
Biž'te neprijatelji od nas*

⁸Isti.

⁹Isti.

*Ne virujen u vas!
Neg' u dragog Boga,
Gospe, izmiri nas,
Gospe, sarani nas
Gospe, obrani nas
Gospe, ozdravi nas
Pod križem ligam,
Pod križem ustajem,
Križ me čuva,
Anđeli oko nas,
Biž'te sotone od nas,
Ne virujen u vas,
Neg u dragog Boga,
Gospe, sarani nas
Gospe, obrani nas
Gospe, izliči nas!¹⁰*

I ova molitva upućena je Gospodinu i anđelima a moli se za miran san i novo jutro.

Ostani Gospodine s nama

*Ostani Gospodine s nama,
dan je na izmaku,
želimo se sjediniti s tobom
i ostati s tobom.
Anđeli Tvoji nek nas čuvaju
dok spavamo.
Dopusti Gospodine da ovu noć mirno spavamo,
i da s pomoću tvojom ustanemo.
Koliko puta ove noći uzdahnem,
toliko puta nek' bude hvaljeno,
slavljeno i čašćeno Tvoje ime.¹¹*

¹⁰Isti.

Hvala Bogu prođe danak

*Hvala Bogu prođe danak
Dođe slatki sanak
Ali prije nog pođem spat,
Ja ću Tebe, Bože prizivat.
Da mi budeš na pomoći
Nastoj i ove noći
Da me svaka bijeda mine
I opet žarko sunece sine.
Slava Ocu koji me stvorio,
Slava Sinu koji me otkupio,
Slava Duhu Svetom koji me posvetio.¹²*

Iduća molitva upućuje se Gospi. Vjernici kazuju kako će moliti pet Očenaša za pet slavnih Isusovih rana. Rane na rukama, nogama i ranu na prsima. Tekst molitve ponavlja se dva puta.

Pozdravit ćemo dragu Gospu

*Pozdravit ćemo dragu Gospu
Majku Isusovu,
Draga Gospe Majko Isusova,
tebi se molimo i utječemo
i preporučujemo.
Izmolit ćemo pet Očenaša za pet
prigorkih rana Isusovih, kad je Isus
Spasitelj svoju muku podnio, svoju
svetu krv prolio, a nas grešnike otkupio.
Prvi Očenaš, prva slavna rana Isusova
desne ruke Isusove,
Očenaš, Zdravo Marija, Slava Ocu.*

¹¹Isti.

¹²Isti.

*Drugi Očenaš, druga slavna rana
lijeve ruke Isusove,
Očenaš, Zdravo Marija, Slava Ocu.
Treći Očenaš, treće slavna rana
desne noge Isusove.
Očenaš, Zdravo Marija, Slava Ocu.
Četvrti Očenaš, četvrta slavna rana
lijeve noge Isusove,
Očenaš, Zdravo Marija, Slava Ocu.
Peti Očenaš, peta slavna rana Isusova,
kad dođoše vojnici,
udariše Isusa kopljem u prsa.
Oprosti nam Isuse, kajemo se.
Očenaš, Zdravo Marija, Slava Ocu.
Pozdravit ćemo dragu Gospu,
Majku Isusovu,
Draga Gospe Majko Isusova,
(...)¹³*

Dobro jutro, Gospe mila

*Dobro jutro, Gospe mila,
što si Isusa porodila,
nebo zemlju prosvjetilila,
ti prosvjetli pamet moju
da ja vidim slavu Tvoju,
di anđeli uživaju,
slavu Božju dozivaju.
Ja se Gospe, molim Tebi
da ti mene uzmeš Sebi.
Moja duša nije živa,
ako Tebe ne uživa.*

¹³Isti.

*Ko se Gospi preporuči,
od sebe ga ne odluči.
Sine Božji, budi hvaljen
u sve vijekevjeka.
Amen.¹⁴*

Blagoslivljam te dobri Gospodine molitva je kojom se zahvaljuje Bogu za još jedan dan života, za sve darove koje nam je podario, za zdravlje i za sreću. Također, njome se utječemo Bogu i pokazujemo poštovanje i vjeru u Božju dobru namjeru. Prepuštamo se Njemu da nas vodi kroz život.

Blagoslivljam te dobri Gospodine

*Blagoslivljam te dobri Gospodine
što si nas ovog jutra probudio
i što mi daruješ još jedan dan.
Blagoslivljam te Gospodine jer dobro znam,
da mnogi što su sinoć usnuli,
ovo jutro nisu dobili na dar.
Hvala Ti za Tvoju svjetlost,
koja očima daruje vid.
Hvala Ti za svjetlo oko mene,
koje me svojom ljepotom dočekuje.
Hvala ti za moje tijelo,
za moj nemirni duh,
za moje misli i osjećaje,
za moje želje i planove.
Ne znam što će se danas dogoditi,
kamo će me ovaj dan odvesti,
kako ću završiti svoj današnji dan,
ali znam da me tvoja vjerna ruka prati,
znam da me tvoja ljubav štiti,*

¹⁴Isti.

*jer ti si dobri Otac,
ti me cjeniš i voliš,
više nego što ja mogu
sebe voljeti.
Ne daj da zlo danas dodirne moju dušu.
Ti danas budi moje svitlo,
i moj put koji živiš i kraljuješ
u sve vike vikova, Amen.¹⁵*

Ti me Gospe obeseli

*Ti me Gospe obeseli,
moja duša tebi cvili,
da se ukaže Isus mili,
Isus mili rumen gora,
rumen gora, sjajna zora,
sjajna zora, sjajno blago,
da si Isuse sunce drago.
Moja duša nije živa,
ako s tobom ne uživa.
Živovati, umirati
i na vike vikovati.
Amen.¹⁶*

3. Usmeno-retorički oblici

Dragić navodi kako su usmeno-retorički oblici tvorevine još iz najstarijih civilizacija. Međutim, hrvatskim usmeno-retoričkim oblicima nije se pridavala dostatna pozornost sve do naših dana iako je prvi primjer hrvatskih usmeno-retoričkih oblika zapisao još Hvaranin Petar Hektorović u svomu *Ribanju i ribarskom prigovaranju*. Nadalje, usmeno-retoričke oblike klasificira na:

¹⁵Isti.

¹⁶Isti.

1. Basme (bajalice, egzorcizmi, zaklinjanja).
2. Zdravice.
3. Brojalice.
4. Brzalice.
5. Blagoslovi / molitve.
6. Kletve.¹⁷

3.1. Brojalice i zdravice

Brojalica je pjesnička tvorevina kojom se postiže glazbeni i ritmični ugođaj, a izvode se u stihu ili u prozi. Neke brojalice, kao što je suvremeni zapis *Deset Božjih zapovijedi*, vjerskog su karaktera. Ipak, većina ih je šaljivog ugođaja, a budući da su prepune ponavljanja istih riječi ili slova, odnosno, u njima se često javljaju asonanca ili aliteracija, veoma su zgodne kao jezične i govorne vježbe.¹⁸

U daljnjem tekstu navedene su neke brojalice kojih su se moji kazivači uspjeli prisjetiti.

- Miš uz pušku, miš niz pušku.
- Leži kuja žuta, ukraj žuta puta.
- Riba ribi, grize rep.
- Kralj Karlo i kraljica Klara su krali klarinet.
- Kuja je prolajala, kuja je zalajala
- Na kantar katran, kantar mjeri katran.
- Šaš se suši, suši se šaš.
- Svraka svraku preskakala, svaka svraka skaka na dva kraka.
- Ture bure valja. Ture bure gura. Bolje ture bure valja, nego ture bure gura.¹⁹

Zdravica je po postanku jako stara usmeno-retorička struktura. Zdravice se najčešće koriste u posebnim prigodama poput svadbi, rođendana, imendana, godišnjica, krstinki, svetih

¹⁷Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 487.-488.

¹⁸Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008., str. 514.

¹⁹Kazivač: Petar Alajbeg rođen 1945. u Ljubitovici.

pričesti itd. Upućuju se slavljeniku ili nazočnim osobama te izražavaju želje za srećom, zdravljem i blagostanjem.²⁰

NEVISTICE MLADA

*Nevistice mlada,
Ti u ovon piru,
ti dao život
Sto godin u miru.
Bog ti dao sina
Od prvoga tira,
Bog ti dao ćerku
Prvojedinicu,
Koja će ti pazit
Svu ostalu dicu.*²¹

4. Mikrostrukture

Mikrostruktura je naziv za poslovice, izreke, poruke te zagonetke. Za mikrostrukture se vjeruje da „na općeprihvatljiv način formuliraju iskustva bitna za pojedinca i za zajednicu“.²² To su kratke rečenice ili izjave koje nose neku poruku. Mogu biti šaljive ali i poučne.

4.1 Poslovice i izreke

Poslovica je najminijaturnije, didaktično književno djelo. Poslovicom se prenosi višestoljetno iskustvo koje se odnosi na osobe, događaje i pojave. Poruke koje poslovice

²⁰Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008., str. 511.

²¹Tanja Perić-Polonijo, *Tanahna galija*, 1996. str. 213.

²²<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22434>, (pristupljeno 26.lipnja 2018.)

nose, nastale su iz iskustva starijih, a poznaju ih svi narodi. Poslovice imaju općenacionalni karakter.²³

- Ako svoj svoga i ne hrani, ali teško onomu, tko ga nema, da ga brani.
- Ako je med i sladak, ne valja prste ugrizati.
- Batina je iz raja izašla.
- Čime se pametan stidi, time se budala ponosi.
- Djeca dobiju udarce koji su njihovi roditelji zaslužili.
- Dok je, nek je, ko u Depana slanine.
- Gdje ima ljubavi, nijedno zlo ne šteti. Gdje nema ljubavi, nijedno dobro ne koristi.
- Hrđa se za zlato ne prima.
- Hrđavoj ptici i perje smeta.
- Jedno drobi, drugo kuša.
- Kud svi Turci tu i ćoravi Mujo
- Ne kupuj mačka u vreći!
- Nesreća nikad ne dolazi sama.
- Ni luk jeo, ni luk mirisao
- Pas koji laje, ne grize.²⁴

4.2 Zagonetke

Zagonetke su jedno od najmanjih književnih tvorevina. Dragić navodi:

„Zagonetke su binarna mikrostrukturalna književna djela kojima se metaforično zagoneta o pojavama, događajima, predmetima, životinjama, osobama i sl. Sastoje se od pitalice (zagonetke, zagonetljaja) i odgovora (odgonetke, odgonetljaja). Zagonetkama se provjeravala intelektualna zrelost mladeži.

Zagonetke su, također, služile za zabavu i razonodu u raznim prigodama: na sijelima, za vrijeme predaha kod teških poslova; zagonetali su i odgonetali pastiri, putnici, trgovci,

²³Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Split 2008., str. 528.

²⁴Kazivač: spomenuti Petar Alajbeg.

đaci, studenti itd. Zagonetke se kazuju u prozi i stihovima. Poetski svijet zagonetaka je raznovrstan i obuhvaća velik broj motiva i tema.²⁵

I mlađe generacije poznaju veliki broj zagonetki o kojima često razmišljaju i nekoliko dana. U nadolazećem tekstu sakupljene su neke zagonetke koje su poznavali mještani grada Kaštela.

- Kroz gomilu ide, a ne šušti. (magla)
- Gleda, a govoriti ne može. (slika)
- Crno, maleno, na putu čeka mesa. (trn)
- Grbavo prase po polju pase. (srp)
- Vol u štalu dođe, a rogova nema. (svrdlo)
- Kroz krov izlazi, a nema ni ruku ni nogu. (dim)
- U gorici na jednoj nožici. (gljiva)
- Šum šumi, grm grmi, iz njega bila gospa leti. (mlin i brašno)
- Dva druga bijeli ka' kost, a međ' njima crveni pivac. (zubi i jezik)
- Puno sito lješnjaka, a međ' njima jedan oraj. (zvijezde i mjesec)
- Na pašu ide sita, a doma gladna. (pastireva torba)
- Puna škola đaka, a nigdje vrata. (tikva)
- Na ognjištu sjedi, kuharica nije, prede, a prelja nije. (mačka)
- Stara baka u budžaku sidi, dok je ljeta, baka ništa ne vridi, nasto zima – baka mila svima. (peć)
- Četiri brata putem trče, jedan drugoga ne mogu stići. (kotači)
- Trči, trči trčuljak, visi visi visuljak, moli Boga trčuljak da padne visuljak. (svinja i žir)
- Dva lončića, a četiri zaklopčića. (oči i kapci)
- Imam igle, ne znam šiti, tko će mene pogoditi? (jež)
- Crno ruho ima, repom rado klima, u gaju skakuta, frula mu je žuta. (kos)
- Bez kože uđe, s kožom izađe. (kruh)
- Kući ide, a u goru gleda. (puška)
- Nit' šušnu, nit' bušnu, a u kuću uđe. (mrak)
- U početku ide na četiri noge, pa na dvije, a na kraju na tri. (čovjek)
- Ja sam mlad, tanak i lijep, kad putujem imam rep. Kako idem dalje, moga repa sve je manje, izgubim ga putujući, a bez repa idem kući. (igla i konac)
- Šareno kolo ni na nebu ni na zemlji. (duga)

²⁵Dragić, Marko, *Usmeno-književni minijturni oblici: zagonetke*, Bosna franciscana 13 (22), Sarajevo, 2005., str. 231-238.

- Najcrnji sam kad je svjetlo, nahladniji kad je vruće, najvrući kad je hladno. (podrum)²⁶

5. Usmene priče

Usmene priče su najčešće anonimni književni tekstovi nastali prenošenjem s generacije na generaciju. Zbog promjenjivih povijesnih okolnosti i mijenjanjem vremena u kojem živi, kazivač je podložan raznim utjecajima, tako možemo zaključiti da su ove priče ponešto izmijenjenog sadržaja nego što su bile kao izvorne priče. Narodne priče svjedoče o povijesti jednog naroda, o svim nedaćama i pobjedama kroz koje je neki narod prošao te su zbog toga veoma važan dio tradicijske kulture i usmene književnosti.

„Usmene priče obuhvaćaju: novele, predaje (povijesne, etiološke, mitske, demonološke, eshatološke, pričanja iz života), bajke, basne, anegdote i legende. U hrvatskom jeziku poznati su nazivi: *priča, pripovijetka, pripovijest, bajka, basna, kazavica (kazalica), vjerovanja*. Narod usmenu prozu naziva: *priče, beside, legende*.“²⁷

Već iz samog nazivlja jasno nam je da priče u usmenoj književnosti govore o događajima iz prošlosti. Priče koje mogu biti poučnog ali i zabavnog karaktera.

5.1 Novela

Novela je priča o običnim ljudima i njihovu životu. Karakterizira je realističan književni pristup. Još je Boccaccio u pisanoj književnosti afirmirao novelu. Njegovo najpoznatije djelo, *Dekameron*, nastalo je upravo na temelju priča o sedam mladića i djevojaka koji su pobjegli iz Firenze. U naše vrijeme Hrvati najčešće pripovijedaju didaktične, šaljive i baladne novele.²⁸

Za Kaštela je, zasigurno, najvažnija i najpoznatija novela o Miljenku i Dobrili. U nastavku će se ukratko ispričati priča o ovim ljubavnicima s povijesne strane, a navedeni su i zapisi mojih kazivača o ovoj ljubavnoj priči.

²⁶Kazivač: spomenuti Petar Alajbeg.

²⁷Marko Dragić, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 9.-10.

²⁸Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Split 2008., str. 457.

Priča o Miljenku i Dobrili

U drugoj polovici 17. stoljeća, u Kaštel Lukšiću živjele su dvije plemićke obitelji – obitelj Vitturi sa kćerkom Dobrilom i plemić Adalberto Rušinić sa sinom Miljenkom. Lijepi mladić i nježna djevojka žarko su se zaljubili, a obiteljska svađa njihovih očeva zbog feudalnih prava nad seoskim težacima prisilila ih je da se sastaju i vole potajno. Skončali su tragično, a Kaštelani se mogu pohvaliti vlastitim „Romeom i Julijom“.

„U drugoj polovini 17. st. u plemićkoj obitelji Vitturi rođena je kći Dobrila, a u obitelji Rušinić sin Miljenko. Dvoje mladih zaljubilo se, no nisu se smjeli viđati zbog neprijateljstva između svojih obitelji. Od trenutka kada su roditelji saznali za njihovu vezu, Dobrila je bila pod strogim nadzorom, a Miljenka su roditelji poslali u Veneciju. No nije sve ostalo na tomu. Dobrilin otac ugovorio je vjenčanje svoje kćeri sa starijim trogirskim plemićem. Miljenko je za to saznao i došao iz Venecije upravo u trenutku kada su mladenci izgovarali zavjete te je spriječio vjenčanje. Kako bi je kaznio zbog sramote koju mu je nanijela, Dobrilu je otac poslao u samostan u Trogir, a kako bi spriječio Miljenka da je pronađe, naručio je njegovo ubojstvo koje zbog Miljenkove domišljatosti (prerušio se u fratra) nije uspjelo. Pokušavajući pronaći Dobrilu, Miljenko je došao u sukob sa zakonom i zbog toga su ga osudili na zatvor u Visovcu. Tamo je upoznao bolničarku preko koje je Dobrili slao poruke i ugovorio bijeg. Bijeg mladih natjerao je Dobriline roditelje na popuštanje te su im stoga poručili da se vrate u Kaštel Lukšić kako bi se obavilo vjenčanje. Nakon što je u kolovožu 1690. godine obavljena vjenčana ceremonija, Dobrilin je otac, ne mogavši podnijeti da se njegova kći udala za Miljenka, iz osvete na mostu ispred dvorca ubio svojega zeta. Dobrila je nakon toga izgubila zdrav razum, razboljela se i nedugo potom umrla. Posljednja želja bila joj je da bude pokopana zajedno s Miljenkom u crkvi Sv. Ivana u Kaštel Lukšiću nasuprot dvorca. Na njihovu vječnom počivalištu zauvijek je uklesana poruka “Pokoj ljubovnicima”, a u Kaštel Lukšiću još uvijek postoje oba dvorca, i Vitturijev i Rušinićev.“²⁹

O sudbini nesretnih ljubavnika napisana je novela i opera, a i danas se svake godine izvode predstave na tu temu upravo u dvorcu Vitturi u Kaštel Lukšiću.

²⁹<http://www.kastela.org/kastela/u-kastelima/211-legenda-o-miljenku-i-dobrili> (pristupljeno 27. lipnja, 2018.)

U njihovu čast, dječji dom za nezbrinutu djecu, koji se nalazi u blizini poznatoga dvorca, nosi ime upravo Miljenko i Dobrila. U sljedećem su tekstu navedeni iskazi njihovih kazivača o ovoj ljubavnoj priči.

„Njima je pomagala sluškinja Antica, ali su njihove matere i oci nekako saznali za njihovu ljubav, te su Dobrilu stavili pod materin nadzor; kontese Marije dok su Miljenka poslali u Veneciju da postane dužd. Malo je falilo da konte Radoslav; Dobrilin otac, iz inata ugovori da se Dobrila vinča za puno starijeg trogirskog plemića Družirmira. Za to je čula kontesa Demetrija, Dobrilina tetka i ona je Miljenku poslala poruku o mogućem vinčanju. Miljenko je uspijastić u Kaštel Lukšić na sam dan vinčanja i uspija ga je spričit u najsvečanijem momentu bračne prisege, pred zaprepaštenim svećenikom don Mavron i mnoštvom svatova koji su se tada nalazili u mjesnoj crkvi. Konte Radoslav je odlučija za kaznu 'čerku zatvorit u koludrički samostan Sv. Nikole u Trogiru, ali je Miljenko pokušao spričit time šta je dočeka lađu na trogirskoj obali gdje je mačem izazvao nered.

Zbog toga su ga sudske vlasti prognale u franjevački samostan na otočiću Visovcu; blizu Šibenika. Miljenko je tu upozna seljanku Božicu koja je nekad bila Dobrilina dojilja. Po njoj je posla poruku svojoj ljubi da pobigne iz trogirskog samostana u kojem se tada nalazila. Pošto je privarila opaticu Gertrudu, pobigla je, ali je Miljenko nije dočeka na dogovorenom mistu, blizu Trogira.

Dobrila je potpuno sama lutala u olujnoj noći, sve dok je ujutro nisu u'vatili hajduci. U ogromnom strahu, nezaštićena djevojka je, nakon obećanja da će je odvesti Miljenku u Visovački samostan, prihvatila ponudu opasnih drumskih skitnica da pođe s njima. U međuvremenu se Miljenko prurušija u fratra kako bi spričija da ga hajduci ubiju jer je knez Radoslav naručija od hajduka njegovo ubojstvo i to uz nagradu. Razočarana Dobrila je stvarno mislila da se on zaredija te je izgubila svaku nadu da se eventualno tajno vinčaju na Visovcu. Kada je sazna za bijeg svoje 'čeri, knez Radoslav se odlučijaponit lukavo kako bi spričija obiteljsku sramotu. Pružija je ruku pomirenja dobroćudnom Miljenkovom ocu nakon čega su zajedno poslali na Visovac tri poslanika čiji je zadatak bio da nepokorene ljubavnike, Miljenka i Dobrilu, nagovore na povratak i svečano vinčanje u Kaštel Lukšiću.

Kaštelanski "Romeo i Julija" su prihvatili ponudu roditelja. Međutim, Dobrilin otac, se nikako nije mogao pomirit' sa činjenicom da je Miljenko ipak pobijedija i da će odvest' njegovu Dobrilu, ka svoju ženu, u njihovu novu kuću, dvorac plemićke obitelji Rušinić. Obuzet nesavladivom mržnjom i osvetom, večer nakon vinčanja dvoje mladih u lito 1690. godine, knez Radoslav je na mostu ispred dvorca u Kaštel Lukšiću ubio svoga zeta iz kubure.

Nekoliko miseci nakon nemilog događaja, Dobrila je od sline tuge izgubila razum, razbolila se i umrla. Njezina je posljednja želja bila da je pokopaju kraj Miljenka u crkvi Sv.Ivana u Rušincu. U toj se crkvi danas nalazi nadgrobna ploča na kojoj piše "Pokoj ljubovnikom".³⁰

Slika 2: Dvorac Vitturi u Kaštel Lukšiću³¹

5.2. Legende

„*Legenda* je latinska riječ i znači *ono što valja čitati, ono što treba čitati*. Legenda je vrsta priče koja ima vjerski karakter. U njezin se sadržaj vjeruje. U legendama su sudionici Isus Krist, sveci, svetice, crkveni dostojanstvenici, mučenice i mučenici. Legenda se dugo poimala kao pripovijest iz života svetaca, te o Božjim i svetačkim čudesima. Legende su fakturom bliske predaji i katkad su teško odvojive od njih, ali je ipak element čuda njihov *genusspecificum* što ih donekle izdvaja. Legende unose red i harmoniju u život. Božja i svetačka čuda ispravljaju nepravde, nagrađujući dobro, a kažnjavajući zlo.“³²

Najpoznatija kaštelanska legenda je ona o čudotvornoj Gospi na Hladi.

³⁰Kazivačica: Marija Matas (djevojačko Matas) rođena 1938. u Matasima.

³¹http://novena.hr/vr/mdc/vodic_muzeja/files/assets/seo/page155.html (pristupljeno 27. lipnja, 2018.)

³²Marko Dragić, *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croaticaet Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 154.

PRICE O ČUDOTVORNOJ GOSPI NA HLADI

Prema nekim pisanim i sačuvanim podacima, svetište Gospe na Hladi je na današnjem sućuračkom groblju sagrađeno 1393. godine. Kako se crkva nalazila u blizini turske granice, više puta je stradala od Turaka, a kako je u svom izvještaju napisao apostolski pohoditelj Augustin Priuli 1603. godine: „Mještani nisu smjeli na crkvu staviti vrata i zatvoriti je jer to nisu dopuštali Turci.“

U crkvi se i u to doba poviše oltara nalazila stara Gospina slika iz 14. ili 15. stoljeća, koja je pripadala italo-kretskoj školi, dok su se na zidovima svetišta nalazili izloženi mnogi zavjetnidarovi što su ih Gospi darovali njezini zahvalni štovatelji.

Mletački pisac i kroničar Flaminio Cornaro u svojoj kronici iz 1761. godine navodi svetište "Sućuračke Gospe" kao jedno od najglasovitijih Gospinih svetišta u Mletačkoj Republici, dok 1775. godine papa Pio VI. bulom dodjeljuje milost povlaštenog oltara Gospinu svetištu. Ovdje se i danas održavaju velika hodočašća za blagdan Velike Gospe i sv. Roka, a o brojnim čudima nastalim posredstvom Svete slike Majke Božje koja se i danas nalazi u svetištu Gospe na Hladi govori se i danas.³³

Zapisi o čudesima:

Prva legenda svjedoči o povijesnoj starosti svetišta Gospe na Hladi u Kaštel Sućurcu. Seže još u doba Napoleona te svjedoči o privlačnosti velikih povijesnih osoba prema ovome kraju.

„Bilo je to doba Marmonta, maršala od Napoleona. Francuska vojska je zaposila sva znamenitija mesta u Dalmaciji. Vojvoda Marmont, dobia je naslov "knez dubrovački", najvolija je u Kaštelima stanovat' – a kadšto se vidilo s njime do 14 generala, da lituju u ravnim Kaštilima. I u Kaštel Sućurcu je bia jedan na čelu jake posade, koji bijaše odabra za svoj stan veliku starinsku palaču zvanu Biskupija.“³⁴

³³<https://www.hkv.hr/reportae/ostali-autori/8844-gospa-na-hladi-katel-suurac.html> (pristupljeno 26. lipnja 2018.)

³⁴http://www.sucurac.info/forum/viewthread.php?forum_id=29&thread_id=95 (pristupljeno 27. lipnja, 2018.)

Procesija za kišu:

Postoje legende koje svjedoče o vjerovanju da Majka Božja štiti od suše i donosi kišu. Mještani su, jednom prigodom, u nedostatku kiše i u nevolji velike i duge suše, organizirali procesiju u čast Gospe na Hladi, koja im je molitve uslišala.

Radnja legende smješta se u 1810.godinu. tada je u Dalmaciji vladala velika suša, a kiše nije bilo dugo vremena. Sućurani kažu kako kiša nije padala cijelih šest mjeseci. Kako bi odagnali tu nevolju, vjernici, na čelu sa svojim župnikom, odlučili su, u procesiji, odnijeti sliku čudotvorne Gospe u župnu crkvu. Kako je to običaj, crkvena su zvona dugo i glasno najavljivala svečani pohod. Neki je francuski zapovjednik, šetajući obalom, susreo grupu mještana i upitao ih zašto zvona tako dugo i glasno zvone. Kad je doznao o čemu se radi, počeo se glasno smijati i izrugivati tom naumu. Na sutrašnjoj procesiji okupilo se mnogo mještana. Dan je bio vedar i vrijeme suho. Vjernici su molili Gospu da im pošalje kišu i čuje njihove molitve. Odjednom, veliki je oblak prekrio nebo, a kiša je počela silno padati. Gospa je uslišala molitve vjernika i spasila ljetinu.

Obnova svetišta:

Poznate su i legende o obnovi Gospina svetišta. Naime, u narodu je vladao nemir i raskol. Vidjevši situaciju, svećenik se molio Gospi na Hladi. Ona mu je rekla kako treba pozvati vjernike na obnovu njezina svetišta i da će tada nemir nestati. S vremenom, ljudi su počinjali raditi zajedno, svađa i nemir su polagano nestajali, baš kako je Gospa najavila.

Gospu na Hladi smatra se i obraniteljicom od tuče i požara.

Obraniteljica od tuče:

Godina je 1886. Kaštelanski je kraj zahvatilo veliko nevrijeme. Uz jaki vjetar, grmljavinu i kišu, poče padati tuča. Tuča je gazila sve pred sobom. Vinograde, polja, pašnjake i sva materijalna bogatstva građana. Ljudi su se okupili i župnoj crkvi, a na silna zapomaganja i žaljenje, svećenik uputi narod da se moli Gospi koja uvijek usliši njihove molitve. Kako bi ih poslušala, vjernici su krenuli obnavljati njezino svetište. I zaista, Gospa na Hladi spasila je mještane Kaštela velike štete koja je mogla biti pruzrokovana nevremenom.

Obraniteljica od požara:

„U mjesecu smo ožujku godine 1887., dan je srijeda. Nitko ne zna, kako nastala strašan požar u krasnoj hrastovoj šumi, nad svetištem Majke Božje na Hladima. Ljudi, žandari, puk iz okolice - krenuo da gasi i da spase, što se bude dalo spasiti. Vjetar, bura bjesnjela strahovito - dim prikrio svetište, planinu i cijelo mjesto - očajni glasovi odjekivali Kaštel-Sučurcem: "Propao je gaj - nema više pomoći! U toj nevolji župnik dao zvoniti i pozivati narod k svetištu na Hladima. Navrvjelo svijeta bez broja do crkvice. Otkrila se slika čudotvorne Djevice. Kad nuti čuda Božjeg! onaj čas stade vjetar, prestade požar i svaka pogibelj. Mjestom zaori zanosni izliv zahvalna srca: "Živjela Marija! slava zaštitnici našoj na Hladima!" Sućurani, zahvalni Gospi na Hladima za tako očevidne dokaze njezine zaštite i pomoći, revno nastojhu oko popravka njezina svetišta. No pri tom navališe na crkvicu dug. Tko će ih sjetiti, da što prije isplate dug? Hoće, brate - tuća!“³⁵

Slika 3: crkva Gospe na Hladi u Kaštel Sućurcu³⁶

³⁵http://www.sucurac.info/forum/viewthread.php?forum_id=29&thread_id=95 (pristupljeno 27. lipnja, 2018.)

³⁶<http://zupaksucurac.wixsite.com/zupa-kastel-sucurac/untitled-c2t8> (pristupljeno 27. lipnja, 2018.)

5.3. Predaje

Predaja je vrsta usmene „priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja“. Predaje se mogu podijeliti prema motivima, temama i načinima pripovijedanja.

Dragić predaje klasificira na:

- Povijesne predaje
- Etiološke predaje
- Eshatološke predaje
- Mitske predaje
- Demonološke predaje
- Pričanja iz života.³⁷

5.3.1. Povijesne predaje

Povijesne predaje pripovijedaju o sudbonosnim povijesnim osobama i događajima, navodi Dragić u svojim radovima. Podrijetlo hrvatskih usmenih priča seže u davnu prošlost, a nerijetko se upravo u njima oslikava društvena svakodnevnica prošlih vremena. Kao što nam je već poznato, tendencija svake književnosti je približiti se čovjeku i aktivno sudjelovati u njegovom životu.

Tako u pričama iz usmene književnosti možemo pronaći pitanja koja su preokupirala društvo u teškim situacijama koje su vladale u određenim trenucima u prošlosti.

Usmena književnost, prisutna je osobito u vrijeme turskih osvajanja, u krajevima koji su bili pod turskom vlašću, ali također i u krajevima koji su bili pod vlašću drugih stranih gospodara. Tematika priča, pa i usmene književnosti u cjelini, stoga je vrlo često vezana uz otpor osvajačima.

³⁷Marko Dragić, *Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju*, Suvremena pitanja, Matica hrvatska FPMOZ, XII (24) Mostar 2017., str. 90.

Pravo prve bračne noći

Neke su od najpotresnijih povijesnih predaja iz razdoblja osmanske vladavine. Radi se o predajama iz kojih se može doznati mnogo o turskim zulumima. Neke priče govore o uništavanju sakralnih objekata i predmeta, druge, pak, svjedoče o gnjusnim postupcima turskih vladara i vojnika prema kršćanskim djevojkama. Turci su, naime, uzimali sebi za pravo prve bračne noći spavati s djevojkom koja se toga dana vjenčala. Mnoge su se djevojke iz toga razloga ubijale, mnoge su ostajale trudne, a ne želeći tu djecu, bacale ih u bunare, potoke, jame i rijeke. Nakon nekog vremena mladići i djevojke su skovali plan. Odlučili su da se svi vjenčaju istoga dana kako age ne bi mogle okaljati svaku djevojku. O tim događajima svjedoče i ove predaje:

„Puna dva stoljeća u usmenoj predaji na Krivodolu živi uspomena na Jelu i njezin grob, živi po sjećanju na njezinu mučeničku smrt. Vremenom ovaj je grob postao hodočasničko mjesto. Grob se nalazi na Krivodolu od kuće Srećka Vidačka – Ivanovića prema rudnicima boksita, u ogradi zvanj Gabruša. Jela je ostala u narodnoj predaji mučenica svoje mladenačke nevinosti. U tursko doba, Turci su često s manjim skupinama vojnika zalazili po katoličkim selima i činili različite zulumе: premlaćivali ili ubijali katolike, odvodili ih u tamnice, krali im stoku, djevojke i žene silovali.

Prilikom jednog od takvih turskih upada na Krivodol Turci su zatekli Jelu kod ovaca u ogradi. Ovce su joj skupili da bi ih potjerali sa sobom, a Jelu su pokušali silovati. Jela se odupirala koliko je mogla i u otporu su je ubili. Mučenički je podnijela okrutnu smrt. Zakopana je na istom mjestu gdje je umrla, na mjestu mučeničke smrti, gdje joj je nevina krv prolivena. Ne zna se točno kad je ubijena, ali se pretpostavlja da je to bilo negdje u drugoj polovici 17. st.

Od njezine smrti Krivodoljani hodočaste na njezin grob kao na sveto mučeničko mjesto. Na njezin se grob hodočasti pojedinačno, nevezano uz dan nego po potrebi. Obično se hodočasti u večernja doba, skrovito i potajno. Hodočaste svi, i muški i ženske, ali su ipak češći hodočasnici žene koje imaju problema s trudnoćom i rađanjem djece. O hodočašću se ne priča u javnosti, a i pohod je tajan. Javnim bi se pohodom otkrivao razlog hodočašća i ako bi se nekog vidjelo da ide na grob, odmah bi se počelo govoriti o njegovim problemima. Zbog toga hodočasnici nikada nikomu nisu rekli kamo idu; svi bi išli sami u predvečerje ili noću.

*Usmena predaja govori da je Turčina, koji je Jelu pokušao silovati te ju i ubio, snašla pravedna sudbina. Govorilo se da je on u Ulogu na putu s Krivodola prema Mostaru poginuo. Stao je kod vode da napoji konja, ali ga nije znao zauzdati i konj ga je nogom udario te je ostao na mjestu mrtav.*³⁸

Križićanje

Križićanjem (urezivanje križeva na rukama, prsima, čelu) su se kršćanske djevojke štitele od Turaka. Marko Dragić u svojoj knjizi o križićanju navodi sljedeće:

„U tursko doba, kad su age i turski gospodari bili strah i trepet katoličkom pučanstvu, posebno ženskom stanovništvu, žene su vjerovale da ih samo Bog može u tome sačuvati. Zato su još od rane mladosti crtale križeve po rukama. Na Dan svetoga Josipa djevojke i mladići u dobi od trinaest do šesnaest godina križićali. Pored blagdana Svetoga Josipa križićalo se i na Blagovijest, Cvjetnicu, u dane Velikoga tjedna i na Ivandan. U jednoj zdjelici zamiješao bi se med i usitnjeni ugalj od izgorenog drveta. Prah je trebao biti sitan. Kad bi se pomiješao s medom, dobivala bi se crna smjesa. Tada su bake i mlade žene iglom zamočenom u tu smjesu crtale križeve po rukama. Kad bi ih nacrtale, onda su ponovno manjom iglom bockale to ucrtano mjesto. Ta smjesa ulazila je pod kožu. Postupak se ponavljao i nekoliko puta dok bi ta crna smjesa ostala plavkasta na koži. Ranice bi zarasle i crteži križa ostajali su za cijeli život. Vjerovalo se da ih ti križevi štite od napasnika. Čuvalo se poštenje i ponos. S tim se križevima i umiralo i svaka od njih je vjerovala da ju je samo Bog tako zaštitio od napasnika.“³⁹

Danak u krvi

Pored Prava prve bračne noći za kršćane za vrijeme turske okupacije iznimno je bolan bio „Danak u krvi“ koji je uveo Sultan Murat II. 1420. godine „kojim su prikupljani kršćanski dječaci iz osvojenih zemalja, kako bi se stvorila elitna vjerna robovska vojska – janjičara. Pored toga cilj je bio da se ne stvori aristokracija koja bi mogla ugroziti sultana. Stoga su

³⁸ *Isto*, str. 95-96.

³⁹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Split 2008., str. 156.

prikupljana samo nemuslimanska djeca. Danak je ubiran u balkanskim zemljama koje su Turci porobili.

To je bio način obveznoga oporezivanja u Osmanlijskom carstvu. Svake pete godine iz Carigrada su, u porobljene južnoslavenske zemlje, dolazili komesari/poreznici zvani *tjelosnici*, te su išli od mjesta do mjesta, a svaki domaćin morao je kazati točan broj djece i pokazati ih komesaru. Pritajivanje je bilo najstrože kažnjavano. Nije postojao propis koliko se iz jedne kuće može uzeti djece. Svaki je komesar po svom nahođenju uzimao onoliko najzdravije i najljepše djece koliko mu je trebalo.

Sustav ubiranja danka u krvi počeo se gasiti početkom 17. stoljeća, a potpuno je nestao koncem toga stoljeća. Od 15. do 17. stoljeća sa Balkana je, dankom u krvi, odvedeno dvije stotine tisuća do tri stotine tisuća dječaka.⁴⁰

Hajduci

Povijesne predaje svjedoče i o važnosti, časti i zaslugama hrvatskih hajduka i uskoka. To su bili momci okupljeni u skupine ili usamljeni junaci, koji su na nagovor Mlečana vodili borbu protiv okupatora te ulazili u njihova sela i uništavali ih. Hajdučiju i četovanje po prvi put spominje putopisac Zeno u 16. stoljeću. Dok hajduke jedni smatraju razbojnicima, drugi ih veličaju. Omraženi su bili turski hajduci razbojnici.

Međutim, hajduci osvetnici jedini su ostali na teritoriju koji su Turci okupirali i borili se za prava obespravljenoga kršćanskoga naroda. Hrvati i danas pamte i pričaju herojske priče o najpoznatijim uskocima: Ivi Senjaninu, Stojanu Jankoviću, vitezovima Vučkovićima te o hajducima Mijatu Tomiću, Roši harambaši (Ivanu Bušiću) i Andrijici Šimiću.⁴¹

I u kaštelanskoj se tradiciji pamte predaje o hajduku čije se ime ne spominje jer mu je, navodno obitelj još živa.

⁴⁰Marko Dragić, *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 8, Mostar, 2012., str. **124-125**.

⁴¹Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Split 2008., str. 348.

Obraćenje hajdučkog harambaše

„Harambaša N. (ime mu se ne spominje, jer mu je obitelj još živa) zakletvom potvrdi ovo: "Ja i moja četa, u svemu nas jedanaestorica, odlučismo orobiti crkvicu na Hladim, a i odneti one mnogobrojne starinske zavjete na slici Marijinoj. S tom namjerom jedne crne noći, spustismo se niz planinu Kozjak. Četu sam vodio ja, no premda posvema vješt onomu putu zabasao sam. To mi se začudno činilo i rekoh drugovima uznemiren: "Ovo ne sluti na dobro." Iza muke i truda jedva našoh pravi put, te preko Putaljskog brda krenuh sa četom do blizu crkvice Majke Božje. Od časa do časa nestade nam pred očima crkvica, a pred nama se stvori jezero, od kojeg nas malo koraka dijelila strma obala.

Smeli se mi i uzvrpoljili kao mravi na glavni. Krenusmo natrag; nego e opet tri puta povratismo – bijaše nam mučno pregorjeti ono zlato Gospino. Ali uvijek, kad smo mi odmakli, vidimo crkvicu, a kad se povratili, nema crkvice, već jezero.

Treći put mene, koji se ni vraga bojao nijesam – spopao neki strah, kao nikad u životu mojem. Počele mi noge klecati. "Biježmo, braćo" zavapih ja, "ovo je čudo Majke Božje!", "Manimo se nesretnog posla!" Rekoše drugi i pobjegosmo glavom bez obzira. Ovaj događaj koji mi je uvijek pred očima, bi uzrokom da odma prestadoh hajdukovati i dadoh se u ruke Božje.“⁴²

Andrijica Šimić

Priča o posljednjem hajduku, Andrijici Šimiću i danas živi u kaštelanskoj zagori. Andrijica je rođen 1833. u blizini Gruda. Već u desetoj godini završio je u turskoj službi koju je služio punih deset godina. Zbog svih turskih zuluma i nepravdi, odmetnuo se i započeo put svoje osvete. Hajdukovao je po Vrlici, Livnu, Kupresu i ostalim mjestima u blizini. Za narod je predstavljao zaštitnika slabih i siromašnih. Osim muslimana, pljačkao je i bogatije kršćane. O tome poznatome hajduku postoje mnoge predaje, a rado se pričaju i danas, kako u njegovom rodnom kraju, tako i u drugim mjestima.⁴³ Navest ću nekoliko predaja o Andrijici Šimiću:

„Hajduk Šimić Andrija je često dočiko trgovce u Raiča klanu, a slazio je i u Drežnicu, ali nikomu nije nudio ni za šibicu. Jednom banduridrežanski zanoćili u Konjskom,

⁴²http://www.sucurac.info/forum/viewthread.php?forum_id=29&thread_id=95 (pristupljeno 27. lipnja, 2018.)

⁴³Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Split 2008., str. 411.

u jednoj pojati doli, a gori bio Šimić Andrija sa svojim drugom na sijenu. I slušao on što banduri pričaju. Pitali banduri jednog Drežnjaka: 'Što bi ti Šimiću Andriji uradio?' A on rekao: 'Ne bi mu ništa, već da imam u torbi šta, sio bi s njim i poio.' I tako Šimić Andrija nije nikada napao Drežnjake."⁴⁴

U rodnom kraju Andrijice Šimića i danas se pripovijeda:

„Turci Andrijicu opkolili u kući jednog njegova prijatelja i tražili da se preda. Prijetili su da će zapaliti kuću ako on ne iziđe iz nje. On im je odgovorio kako je sramota i grjehota tuđu kuću zapaliti, nego da će on uskoro sam pred njih izići. Stavio je na glavu naćve u kojima se kuha kruh, u jednu ruku uzeo svojega vjernog "džeferdara" (pušku) te pucajući izjurio među Turke koji su se razbježali glavom bez obzira, a on pobjegao u obližnju šumu i tako se spasio.

Druga predaja govori o tome kako je Andrijica nakon izlaska iz tamnice, u kojoj je odležao punih trideset godina i četrdeset dana, sa svojih šezdeset osam godina života još uvijek bio snažan, te je preskakao magarca s mjesta, a kako bi onima mlađima od sebe, koji su se junačili, pokazao što je pravo junaštvo, u jednom je "dućanu" u pod stavio nož, s oštricom okrenutom prema gore. Sjeo je na pod, uhvatio se rukama za nožne palce i tako preskočio nož, što se nitko drugi nije usudio učiniti."⁴⁵

Godine 1878. Andrijica je pao u sužanjstvo. Glavni krivac za to bio je njegov poznanik Ante Garica. On ga je nahranio i napojio, te mu pružio mjesto gdje bi ovaj prespavao. Međutim, u snu ga je zavezao i predao austrijskim vlastima. Iste je godine Andrijica završi na doživotnoj robiji, a prilikom predaje austrijskim vlastima Garici je izrekao kletvu: „*Dabogda moje noge nad tvojom glavom bile.*“⁴⁶

Andrijica je skončao upravo u kući svoga izdajnika koji je umro nekoliko dana prije. Sahranjeni su u groblju u Runovićima, a Andrijicine noge su nad glavom Ante Garca.⁴⁷

⁴⁴Isto, str.413.

⁴⁵Isto, str. 413.

⁴⁶Isto, str.414.

⁴⁷Isto, str.414.

6. Crkveno-pučka baština

Najčešće se baština nekoga naroda veže uz razne običaje koje taj narod njeguje i prenosi na nove generacije. Listajući literaturu, najviše nailazimo na priče o svecima, mučenicima, čudotvornim moćima nekih svetaca, ali i običajima koji se vezuju uz blagdansko vrijeme. Svaki narod, svako podneblje ima svoje običaje koji se njeguju od davnina u vrijeme Božića, Silvestrova, Uskrsa i ostalih blagdana. U nadolazećem tekstu bit će govora o Adventskom razdoblju, Badnjaku, Božiću, Silvestrovu, pokladnom razdoblju, korizmi i Uskrsu, a navedene su i neke priče i pjesme mojih kazivača i kazivačica.

6.1. Advent

Riječ advent obilježava vrijeme od četiri tjedna prije Božića. U tom razdoblju započinju duhovne pripreme za Božić, ali i one materijalne. U Kaštelima pripreme za ovaj veliki blagdan započinju već početkom studenog, na blagdan Svi Svetih. Advent je vrijeme posta, duhovnih obnova, molitve i skromnosti i darežljivosti. U ovo vrijeme svi ljudi se trude pokazati ono najbolje od sebe, svoju dobrotu i velikodušnost. Za vrijeme adventa se ne bi organizirala slavlja, vjenčanja ni plesovi. Tada započinju i ranojutarnje mise – zornice. Tomu svjedoče i iskazi mojih kazivača koji su navedeni u nastavku:

„Prije Božića ide priprema za Božić – Advent. U adventu se ne bi pivalo, igralo ni sviralo. Uvečer bi se molila zajednička molitva. Za vrime adventa bile su mise zornice svako jutro u pet sati. Nismo imali adventske sviće, samo smo imali one božićne koje su nam trajale i za Novu Godinu. Nije bilo borova, ni božićnih ukrasa, to su imali samo oni u gradu.“⁴⁸

Blagdani u adventu su blagdan sv. Barbare, sv. Nikole, Bezgrješnog začeca blažene djevice Marije i sv. Luce čije se štovanje održalo do danas, a najviše im se vesele malena djeca. Uoči tih blagdana ranije idu na spavanje uzbuđeni zbog darova koje će ujutro pronaći pokraj kreveta ili u svojim čizmicama.

⁴⁸Kazala mi je spomenuta Marija Matas.

6.1.1. Sveta Barbara

Blagdan svete Barbare održava se 4. prosinca, a sama je sveta Barbara vrlo štovana u kršćanskoj kulturi. Sveta Barbara štuje se i u pravoslavnoj crkvi, a jedna je od 14 Božjih pomoćnika.

Prema predaji, Barbara je rođena u Maloj Aziji. Otac joj je bio bogati trgovac. Zbog njezine iznimne ljepote, otac je dao sagraditi kulu kako bi je sakrio. Barbara je imala mnogo prosaca, no uvijek ih je odbijala. Jednom, dok joj je otac bio na putu, saznala je za kršćanstvo. Pozvala je vjeroučitelja da je poduči novoj vjeri. Nakon određenog vremena priznala je kršćansku vjeru. Pozvala je majstora da na njenom tornju izgradi još jedan prozor i mramorni križ. Sada su na tornju stajala tri prozora kao simboli triju Božanskih osoba. Vrativši se s puta, Barbarin otac je uvidio što je ova dala napraviti te je uzeo mač kako bi ju ubio. Od smrti je spasila Sveta Djevica te ju je prenijela u planinu. Nakon dugotrajnog mučenja, Barbaru je ubio vlastiti otac kojeg je naposljetku udario grom te je od njega ostao samo pepeo.⁴⁹ U hrvatskoj tradicijskoj kulturi svetu Barbaru se moli za zaštitu od nagle i nepripravne smrti.

U Kaštelima su se djeca više darivala na blagdan svete Barbare nego li na blagdane svete Luce ili svetoga Nikole. Također je običaj tada sijati bob, pšenicu te ostale žitarice.

6.1.2. Sveti Nikola

Blagdan svetog Nikole održava se 6. prosinca. O njemu postoji nekoliko predaja, a najpoznatija je kako je jednom prilikom zaštitio tri djevojke čiji je otac bio presiromašan da bi im ostavio miraz i udao ih. Nikola je ostavio tri vreće zlatnika te tako djevojke spasio od prostitucije.⁵⁰

Sveti se Nikola štuje i danas. Djeca ulašte svoje čizmice, ostavljaju ih na prozorima svojih soba te s nestrpljenjem očekuju darove koje ću u njima naći idućega jutra. Dobru djecu nagradi se slatkijima ili ponekom igračkom, dok onoj lošoj, kao podsjetnik da iduću godinu budu bolji, dar bude šiba i kapula (luk). Međutim, u Kaštelima se, po riječima mojih kazivača, nije oduvijek obilježavao blagdan sv. Nikole.

⁴⁹O tome više: Marko Dragić, *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIII (2), Zagreb: Kršćanski akademski krug (KRAK), 2015, 141-163.

⁵⁰Dragić, Marko, *Sveti Nikola – biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, 2015., str. 6

Više se pažnje pridavalo blagdanu sv. Luce, dok se Nikola više slavio u Splitu ili u bogatijim obiteljima u čijoj je kući živio neki pomorac. Sv. Nikola i danas je poznat kao zaštitnik pomoraca, ribara i svih zanata koji imaju veze s morem, ali i male djece.

Kaštelani štiju Nikolu Putnika o čemu svjedoči i sljedeća molitva:

*„Sveti moj Nikola Putnik,
ti nam budi putnik,
ti nas čuvaj i na moru
i na putu i na kraju.
Čuvaj naše mornare,
naše ratare,
naše putnike
koji putuju, vlakovođe,
traktoriste, motoriste,
bicikliste i sve one
koji rade koji putuju,
čuvaj ih sveti moj Nikola...
Sačuvaj nas od pada, udara,
sudara, loma, poloma,
svake tragedije i nenadinje
i svakoga zla sačuvaj nas
ti moj sveti Nikola.
Kad putujemo, kad idemo,
kako idemo živi i zdravi,
da se opet živi i zdravi vratimo.“⁵¹*

6.1.3. Bezgrješno začće Blažene Djevice Marije

Katolička crkva Djevicu Mariju štije kao najuzvišenije stvorenje. Jedan od najvažnijih blagdana posvećenih Bogorodici jest bezgrješno začće koje se obilježava 8.

⁵¹Molitvu kazuje Karmen Carev kako navodi Dragić, Marko, *Sveti Nikola - biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, 2014., str. 28

prosinca. U Kaštelima postoji duga tradicija šovanja ovoga blagdana a o tome svjedoči i činjenica da je velika mjesna crkva u Kaštel Štafiliću nazvana upravo po ovom blagdanu.

Uoči samog blagdana na oltar se postavlja slika Djevice Marije, a sutradan 8.prosinca, prije procesije, slika se umeće u zlatno-srebreni okvir. Procesiji prethodi misno slavlje na kojem se pjeva život Djevice Marije.⁵²

6.1.4. Sveta Lucija

Blagdan sv. Lucije obilježava se 13.prosinca. Uz taj se blagdan veže niz narodnih običaja koji najavljuju predbožićno raspoloženje. Sv. Lucija je zaštitnica vida, očiju, krojača, pisara, vratara i ratara, što je u Dalmaciji izrazito rasprostranjeno te, stoga, i šovanje ove svetice seže od najstarijih vremena.⁵³

Običaj je u Kaštelima da se prati vrijeme od 12 dana nakon blagdana i vjeruje se da svaki dan označava po jedan mjesec u idućoj kalendarskoj godini pa su stari znali reći: „prvi dan označava kakav će bit prvi misec, drugi dan veljača, treći dan mart, četvrti travanj, peti maj, šesti kaže kakvo će vrime bit u šestome misecu i tako dalje.“⁵⁴

U današnje se vrijeme na blagdan sv. Lucije sije pšenica koja do Božića izraste te se njome ukrašavaju stolovi ili jasllice. Stariji mještani sv. Lucu opisuju kao malenu ženicu na sivom magarčiću, zbog kojega se uoči blagdana na kućne pragove stavlja sijeno ili trava, koja djeci u čarape ili pod jastuke ostavlja male darove.

6.1.5. Badnjak

Banjak je dan uoči Božića, a obilježava se 24.prosinca. To je jedan od svečanijih dana u godini, a i jedan od najbogatijih raznim običajima: „Badnjak je folklorom najbogatiji dan u godini, a po običajima, obredima i ophodima koji ga karakteriziraju može se podijeliti na: Badnje jutro i dan i Badnju noć. Badnje jutro i dan karakteriziraju: djeca – jutarnji čestitari (kvočke, položaj, badnjičari); obredi, običaji i divinacije vezane uz drvo badnjak; post i priprava hrane za Božić; pravljenje božićne svijeće; gobinjanje (kićenje) zelenilom, najčešće bršljanovim, maslinovim i lovorovim grančicama: domova, štala, dvorova, njiva, voćnjaka,

⁵²Kazivačica: spomenuta Zdenka Bašić.

⁵³Usp. Marko Dragić, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 43 (3), Split, 2008., str. 425-426.

⁵⁴Kazivačica: spomenuta Zdenka Bašić.

maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka, groblja; koledanje i veseljanje; blagoslov ovaca; glorijani; škropljenje blagoslovljenom vodom: ukućana, domova, štala, stoke, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka; divinacije.“⁵⁵

I u Kaštelima se na Badnji dan vrše brojne pripreme za blagdan Božića. Domaćice pripremaju jela, ukrašavaju kuću, čiste okućnice kao simbol čišćenja duše, djeca zajedno sa svojim roditeljima idu u kupovinu jelke te ju zajedno ukrašavaju. Nerijetko se izrađuju velike jaslice, a posljednjih godina trend je postalo i natjecanje čije će jaslice biti najveće i najljepše. Mladi bračni parovi i u novije vrijeme ispred svojih župa s malenim djetetom glume žive jaslice. Na Badnjak se, tradicionalno, ispred župe, pali badnjak. Badnjak predstavljaju sakupljena drva, po koje su u prošlosti odlazili muškarci. I u današnje vrijeme mladići odlaze u šumu prikupiti koje veće drvo kako bi u svom mjestu pripremili badnjak za potpalu.

Također, u svakoj kući za Badnju večer, uz večeru, najstariji bi član obitelji zapalio svijeću, koji bi, nakon večere, ugasio najmlađi član. Moleći se i čitajući retke iz Biblije, pučanstvo bi čekalo zvona koja ih pozivaju na euharistiju. Nakon mise ostajalo bi se ispred crkve čestitati blagdan Božića i zapjevati koja prigodna pjesma.

U modernija vremena drvce se ukrašava i danima prije, onda kada domaćice „uhvate“ nešto vremena, no u tradicionalnijim obiteljima taj čin ostaje za samu Badnju noć kao što je bilo u starija vremena.

„Na Badnjak se znalo da onaj ko je starješina u kući ide po drvo-badnjak i unosi ga u kuću. Obično bi to bio otac ili svekar. Drvo koje bi unili u kuću moralo je bit veliko i oni su morali urizat križ na drvo. Kad bi starješina izašo po badnjak, ostali ukućani bi ga čekali u kući. Kad on ulazi kaže hvaljen Isus i Marija! Dobro vam došla Badnja večer! A ukućani odgovore i s tobom zajedno! Onda bi donijo isto i slamu, poškropijo bi je svetom vodom i stavio u kuću kraj ulaza. Onda bi se opet zajedno molili.“⁵⁶

6.2. Božić

Božić je najradosniji kršćanski blagdan. Božiću se raduju i mladi i stari, i bogati i siromašni. Nakon polnočke čestita se rođenje Isusovo, a onda svi odlaze svojim kućama proslaviti Božić sa svojim najbližima. Na Božićno jutro djeca uzbuđeno otvaraju darove koje

⁵⁵Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Zadar, 2015., str. 399.

⁵⁶Kazivačica: Vinka Čavka, rođena 1950. godine u Splitu.

pronađu pod božićnim drvcom. Za obiteljskim ručkom okupi se cijela obitelj i zajedno blaguju hranu pripremljenu prethodni dan. Najstariji član obitelji upali svijećukoja se stavlja u pšenicu posijanu u zdjelu na blagdan sv. Lucije.⁵⁷

Darivanje je, također, navodi Dragić, stara narodna tradicija: „U minulim je vremenima najčešći dar bio crvena jabuka. Za Božić se novcem, odjećom, obućom, ogrjevom, hranom darivaju siromašni, bolesni, nemoćni i uopće oni kojima je pomoć potrebna. Taj se dar naziva božićnica. Na taj su se dan ukućani prisjećali svojih najmilijih koji nisu među njima pa bi se radi toga isplakali.“⁵⁸

Na Božić se pjevaju prigodne božićne pjesme, svugdje vlada blagdansko raspoloženje, puno ljubavi, mira, veselja i spokoja čime se odaje počast i izražava radost zbog rođenja Isusa Krista, našeg Spasitelja. Božićne lirske pjesme karakterizira emocionalnost, simboličnost, slikovitost i konkretnost.⁵⁹

U tekstu je naveden jedan iskaz mojega kazivača o običajima za Božić u kaštelanskoj zagori.

„Nakon toga išlo bi se na polnoćku. Kako nije u svakom selu bila crkva, oni koji su bili iz udaljenih sela morali su pješačiti. Išlo bi se u tišini, bez struje, po makadamu, molilo bi se, mladi bi malo i zapivali. Nakon polnoćke, bi se izašlo ispred crkve, čestitalo bi se, pivalo.

Ujutro bi došli kući u zoru, opet se moli. Nakon toga bi se skupili ljudi, svak je znao kome se ide čestitat, negdi više negdi manje, zavisi od sela do sela. Onda bi oni išli od kuće do kuće i čestitali Božić.

Kad bi ulazili u kuću, rekli bi: „Na dobro vam došlo Isusovo porođenje!“ a ukućani bi odgovorili: „I s tobom zajedno!“

Ljude koji bi došli u kuću moralo se malo počastit, kako je komogo, nije bilo kolača i raznih slastica ko danas. Iznilo bi se pite, uštipaka, suvog mesa i ako je koimo još šta, a za pit bi se ponudila domaća rakija ili kava, drugo i nije bilo.

Na božićno popodne bi se sastala mlađarija, pivalo se, igralo al do osam sati moralo se bit u kućama. Niko nije smijo ostajat iza osam sati, pogotovo cure.“⁶⁰

⁵⁷Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Zadar, 2015., str.418.

⁵⁸Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmeneknjiževnosti*, Split 2008.,str. 142.

⁵⁹Isto, str. 142.

⁶⁰Kazivač: Petar Alajbeg rođen 1945. u Ljubitovici.

6.3. Silvestrovo i Nova godina

Silvestrovo ili Stara godina posljednji je dan u godini. Na taj se dan služi misa zahvalnica za sve darove u prošloj godini. U novije vrijeme običaj je organizirati velika slavlja i okupljana povodom dočeka Nove godine. Nekoliko sekundi prije ponoći započinje odbrojavanje, a nakon što otkuca ponoć započinje slavlje i čestitanje. U novogodišnjim se čestitkama želi mnogo ljubavi, mira, sreće, zdravlja i blagostanja.

Silvestrovo je dobilo ime po sv. Silvestru, jednom od značajnijih papa. Prvi je papa koji je umro prirodnom smrću. Marko Dragić u svojem tekstu posvećenom sv. Silvestru navodi neke legende vezane za njegov život i smrt:

„Silvestar I., rođeni Rimljanin, bio je trideset treći papa. Bio je papa od 31. siječnja 314. godine do 31. prosinca 335. godine. Po dužini pontifikata osmi je papa. Bio je papa dvadeset jednu godinu, jedanaest mjeseci i jedan dan. (...)Silvestru je u kuću došao Timotej, kojega nitko nije htio primiti jer je propovijedao vjeru Isusa Krista. Timotej je imao obilje bogatstva pa je vladar Tarkvinije zapovjedio da se Silvestra žrtvuje idolima. Silvestar je Tarkviniju rekao: 'Zli čovječe, imat ćeš muke koje nećeš izdržati. Umrijet ćeš ove noći.' Potom je Silvestar utamničen, a Tarkvinije je otišao na večeru. Dok je jeo, kosti ribe su mu se zaglavile u grlu i točno u ponoć je umro, kako je Silvestar prerekao. Tada se Silvestar izbavio iz zatvora. Bio je toliko milostiv da su ga svi kršćani voljeli, jer je bio kao anđeo cijelim tijelom, svet u poslu, dobar savjetnik, strpljiv i darežljiv i čvrsto utemeljen u vjeri. Imao je popis svih udovica i siročadi kojima je pomagao. Postio je sve petke i subote. Kad je rimski biskup sveti Miltijadumro, sav narod je Silvestra izabrao za velikoga rimskog biskupa. Uspostavio je post srijedom, petkom i subotom, a četvrtak je posvetio kao nedjelju. Sveti Silvestar postao je rimskim biskupom 314. godine, za vrijeme vladavine cara Konstantina I. Velikoga, sina Konstancija I. Klora i svete Jelene Križarice.“⁶¹

Sveti se Silvestar obično prikazuje u papinskoj odori, noseći biskupski štap i knjigu. Često se uz njegov lik prikazuje i bik kojemu sjedi do nogu. Na nekim se slikama pojavljuje sa zmajem, što simbolizira slom poganstva u Rimskom Carstvu za vrijeme njegova pontifikata.⁶²

Dragić, u svom radu o Svetom Silvestru, kaže i sljedeće:

⁶¹Dragić, Marko, *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Split, 2015., str.305.

⁶²Isto, str. 306.

„Kad je Silvestar bio na samrti, pozvao je svoje svećenike i upozorio ih da su ljubav, te da marljivo uređuju svoje crkve i čuvaju svoja stada od vukova. Silvestar I. bio je prvi papa koji je umro prirodnom smrću, 31. prosinca 335. godine. Svi njegovi prethodnici podnijeli su mučeničku smrt. Spomendan mu je 31. prosinca. Taj dan se po njemu naziva Silvestrovo. Relikvije svetoga Silvestra čuvaju se u Rimu u crkvi svetoga Silvestra. U toj crkvi čuva se glava svetog Ivana Krstitelja. Sveti Silvestar zaštitnik je od gube. Također je zaštitnikom stoke i stočne hrane.“⁶³

Silvestrovo karakteriziraju vjerski običaji i obredi: molitve, mise zahvalnice, škropljenje čeljadi, blaga, kuće, dvorišta i štale. Zadnji dan u godini treba zahvaliti Bogu na svim darovima protekle godine i prikazati mu molitve za nastupajuću godinu.

„Nova Godina – igralo se i pivalo čekajući Novu Godinu. Ujutro bi se išlo na misu. Isto ko i za Božić nije bilo kolača, bilo je jedino pita, uštipaka i ko je imo mesa.

Poklona kako božićnih tako i novogodišnjih nije bilo. Jedino kad bi se darivalo je bilo za krizmu i krštenje, al to nisu bili neki veliki i vridni pokloni, nego koliko je komogo. Nešto bi se izvezlo, napravilo.“⁶⁴

6.4. Sveta tri kralja

Sveta tri kralja posljednji su blagdan božićnog i novogodišnjeg slavlja. Obilježava se 6.siječnja. Prema predaji, na taj dan su trojica kraljeva posjetili novorođenoga Isusa i donijeli mu darove – tamjan, zlato i plemenitu mast.

„Kad su Izraelci prolazili kroz moapsku zemlju, mezopotamski prorok Balaam izrekao je proročanstvo da će se roditi kralj i da će tom prigodom svijetliti čudnovata zvijezda. Proročanstvo se obistinilo. Prigodom Isusova rođenja Božjom se voljom pokazala čudnovata zvijezda nad Betlehemom gdje se rodio Isus. U kršćanskoj je ikonografiji čudesna antropomorfirana zvijezda kraljevima Baltazaru, Melkioru i Gašparu navijestila Isusovo rođenje. Usred zvijezde bio je lik anđela ili je to bio anđeo koji je letio noseći u rukama zvijezdu, a katkad se unutar zraka blistave zvijezde pojavljuje Krist kao dijete. Pobožni su mudraci, knezovi ili kraljevi rodom iz kaldejske zemlje ili iz Arabije, predajom prozvani Gašpar, Melkior i Baltazar opazili zvijezdu i odlučili krenuti do novorođenoga kralja i

⁶³Isto, str. 306..

⁶⁴Kazivačica: Vinka Čavka, rođena 1950. godine u Splitu.

pokloniti mu se. Ne znajući jedan za drugoga, kraljevi su iz tri različita smjera putovali na konjima (predaja govori o devama) i sastali se pred Jeruzalemom. Po tadašnjim su običajima kao darove ponijeli tamjan, zlato i mirisavu pomast. Matejevo evanđelje izvješćuje kako su mnogi s Istoka vidjeli zvijezdu novorođenoga kralja židovskoga te su došli u Jeruzalem pitati gdje je da mu se poklone. Kralj Herod se uplašio za svoje prijestolje. Židovski su mu pismoznanci rastumačili da će se Mesija po proročanstvima roditi u Betlehemu. Herod je potajno pozvao Gašpara, Melkiora i Baltazara kako bi ih ispitao kada im se pojavila zvijezda. Poslao ih je u Betlehem da pronađu Dijete kako bi mu se i on pošao pokloniti. Kad su kraljevi krenuli prema Betlehemu, ponovno im se pojavila zvijezda, koja je nestala kada se pojavio Herod. Zvijezda je išla pred njima i zaustavila se nad mjestom gdje se rodilo Dijete. Ušli su u kuću i vidjeli Dijete s majkom Marijom. Pali su na koljena i poklonili se Djetetu, te ga darovali tamjanom, zlatom i smirnom. Poslije toga su u snu primili upute od Boga da se ne vraćaju Herodu, te su se drugim putem vratili u svoju zemlju.⁶⁵

Dan prije ovog blagdana, na jutarnjoj se misi blagoslivlja voda kojom će svećenik blagosloviti kuće svoje župe. Za vrijeme obreda blagoslova, najčešće gori božićna svijeća. Nakon blagoslova domaćin dariva ministrante i svećenika novcem, a u starija se vremena darivalo prigodnom hranom.

Na sam blagdan, puk se okuplja na sv. misi nakon koje se blagoslivlja župna kuća. Badnjak koji se stavljao na Badnju večer, sada se gasi, a to je označavalo kraj božićnih blagdana. Toga dana se i skidaju ukrasi sa božićnog drvca te se isto iznosi iz kuće. U kršćanskoj tradiciji značajno mjesto zauzimaju pjesme koje su se pjevale na blagdan Sveta tri kralja⁶⁶, a u Kaštelima i kaštelanskoj zagori često se pjevala pjesma *Tri kralja jahahu*.

TRI KRALJA JAHAHU

Tri kralja jahahu

S onih sunčanih stran'

Tri dana nošahu

Mir, zlato i tamijan.

Tri kralja dođoše

Pred grad Jeruzalem

⁶⁵Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Split, 2007., str. 97.

⁶⁶Isto, str. 97.

*Pitajuć ga za mjesto
Gdje se rodi Isus.*

*Mariji rekoše:
zdravo, oj Djevice,
Zdravo, oj Majčice,
Nebeska kraljice*

*Isus digne ruke,
Drago im hvaljaše,
I nebeske dvoje
Njima obećашe.⁶⁷*

6.5. Poklade

Pokladno vrijeme razdoblje je koje traje prije Korizme. U to doba narod se zabavlja, luduje, ključevi grada predaju se u ruke mjesnih ridikula, čitavi se gradovi pretvaraju u zabavišta, ljudi nose maske, a malena djeca navečer kucaju na vrata susjedima, pod maskama, tražeći slatkiše ili novac. Najveća zabava zbiva se na Pokladni utorak. To je zadnji dan poklada i prethodi Čistoj srijedi, početku Korizme. Na taj dan, u Kaštelima, naročito u Kaštel Starom, Novom i Štafiliću, organizira se veliki karneval. Toga dana kroz ta tri mjesta prolazi povorka maškara. Svaka skupina se izruguje određenom događaju iz prethodne godine, a svojim maskama glume osobe koje su u tom događaju sudjelovale. Na kraju povorke vozi se velika konstrukcija koja prikazuje „krnjo“. Krnjo predstavlja sve onološe što je zaokupljalo puk protekle godine, a simbolično se, po završetku povorke, zapali. Paljenje krnje simbolizira uništenje svih zala i pakosti koje je hrvatski narod pretrpio protekle godine. Najčešće krnjo prikazuje nekog političara ili javnu osobu.

Pripreme za Uskrspočinju blagdanom Pepelnice ili Čiste srijede. Taj dan je obvezan post i nemrs, po mogućnosti jede se samo kruh i pije voda. Tada započinje korizmeni post.

⁶⁷Kazivačica: spomenuta Vinka Čavka.

6.6. Korizma

Korizma obuhvaća četrdeset dana prije Uskrsa. Započinje na Čistu srijedu i završava na Veliki petak. U Korizmi je poželjno postiti što više, no posti tko kad može. Također, svatko se nastoji odreći nečega što jako voli kao žrtvu u spomen na ono što je Isus pretrpio za nas. Ljudi se obično odriču alkohola, cigareta i ostalih poroka što, nažalost, ponekad izgubi svoju prvotnu svrhu.

Korizma je vrijeme duhovne obnove čovjeka. U tom razdoblju nema velikih slavlja, vjernici se trude živjeti pokorno i skromno. Živjeti u skladu s vjerom. Mnogi ljudi pokušavaju u Korizmi iskorijeniti svoje loše navike, poboljšati se, očistiti dušu i srce od svega što su loše učinili protekle godine, ali i probuditi u sebi dobrotu, vjeru i pokornost te živjeti životom istinskih vjernika.

„Korizma počinje čistom srijedom i od tada pa sve do Uskrsa, ne bi se ništa jelo, samo kruv i voda, jedino bi se nediljom moglo pojist nešto, al meso niko nije ijo. Na čistu sridu bi se išlo na misu, di bi nam svećenik stavijo pepeo na glavu.

Kroz cilukorizmu bi se postilo, ne bi se jilo ništa mesno i masno, molilo bi se svaki dan, a petkom bi se išlo na put križa ko je mogo, jer crkva nije bila blizu, tribalo se pješacit.“⁶⁸

6.7. Cvjetnica

Cvjetnica je kršćanska svetkovina koja se slavi u nedjelju prije Uskrsa i uvod je u Veliki tjedan. Na taj dan, rano ujutro, djevojke i majke i nabrale svježega cvijeća, latica i ostaloga što su mogle nabaviti. To cvijeće bi se stavljalo u veliku zdjelu koja bi se napunila vodom. Ujutro bi se svi ukućani umivali vodom i cvijećem, što je simboliziralo čišćenje od grijeha ali se i vjerovalo da štiti ljepotu lica. Na svetoj misi, na Cvjetnicu, blagoslivljaju se maslinove grančice, kao znak slavljenja Isusova ulaska u Jeruzalem pri čemu je on sam mahao maslinovom granom. Blagoslovljene grane se nose kućama kako bi donijele radost i blagostanje u obitelj. Nakon Cvjetnice slijedi Sveto trodnevlje koje najvjekšuje dolazak Uskrsa, najvećeg kršćanskog blagdana.⁶⁹

⁶⁸Kazivačica: Marija Matas (djevojačko Matas) rođena 1938. u Matasima.

⁶⁹Usp. Marko Dragić, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, 8, Filozofski fakultet Split, 2015., str. 155.-183.

„Za Cvitnicu bi se ubralo poljsko cviće i pripremila bi se voda u koju bi se to cviće stavilo pa bi se ujutro umivalo s tim cvićem.

Na Cvitnicu bi mlade cure nakitile veliku jelku s čim su imale. Očerpale bi kokoš pa bi perja obojale ili s nečim drugim bi ukrasile. S tim bi išle na misu, ona bi se na misi blagoslovila i kad bi izlazile momci bi vrebali da im ukradu jelku, a cure bi morale paziti da im ne ukradu. Ako koji momak uspije ukrast, onda je to znak da mu se ta cura sviđa, a ako je već uspio ukrast biće se sviđa i on njojzi.“⁷⁰

6.8. Sveto trodnevlje

Sveto je trodnevlje obuhvaća tri dana prije Uskrsa: Veliki četvrtak, Veliki petak i Veliku (Bilu) subotu.

6.8.1. Veliki četvrtak

Veliki ili Sveti četvrtak je dan Isusove posljednje večere, koju je prije muke blagovao sa svojim učenicima. Tu se večer, tradicionalno večera blitva ili neko drugo zelje. Na taj dan svećenici su posvećivali Sveto ulje i neposredno prisjećali na Isusovo pranje nogu apostolima tako što su i sami na misama prali noge dvanaestorici muškaraca.

„Toga dana milosrđe i dobrota pobijedili su zloću; pakost čovjeka pretvorena je u pokajanje, nada je pobijedila mrak. U dvorani posljednje večere Isus je oprao učenicima noge, što simbolizira gostoprimstvo. Time je Isus nagovijestio svoj odlazak u smrt i uskrsnuće te otvorio nebeske dvorane za ljudski rod pozivajući ga sebi. Svojom krvlju Isus je ustanovio novi i vječni savez između Boga i ljudskog roda govoreći: „Ovo je moje tijelo koje se za vas predaje”, „Ovo je krv koja se proljeva za vas i za sve ljude na oprostjenje grijeha”.⁷¹

⁷⁰Kazivačica: spomenuta Marija Matas.

⁷¹Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015.,str. 165.

6.8.2. Veliki Petak

Veliki petak je kršćanski spomendan Isusove muke i smrti. Slavi se u petak prije Uskrsa. Na Veliki se petak ne slavi euharistijsko slavlje, a obavezan je i post. Većina vjernika taj da ne jede ništa. Tradicionalno se toga dana hoda Isusova muka. Kreće se iz crkve, a nose se tri križa. Obično vjernici hodaju bosih nogu u čast mucu koju je Isus istrpio za sve ljude. Također je običaj na Veliki petak da vjernici poljube raspelo i poklone se Isusu. Većina se dana provede u crkvi a pjeva se ili čita Isusov križni put.⁷²

6.8.3. Velika subota

Velika subota posljednji je dan uoči Uskrsa. U svim je hrvatskim krajevima na Veliku (Bilu) subotu bio običaj umiti se vodom blagoslovljenom u crkvi. Tradicionalno se toga dana bojaju i ukrašavaju uskršnja jaja, kao simbol nade i uskrsnuća. Nakon pripreme hrane i ukrasa za blagdan Uskrsa, odlazi se na polnoćku. Svaka obitelj sa sobom nosi košaricu s jajima, soli, sirnicom, šunkom i ostalim namirnicama koje će blagovati iduće jutro. Crkva je u mraku, a svećenik ispred crkve pali svijeću. Svijeća je simbol čistoće, odrješenja od grijeha, ponovnog rođenja i vječnoga života. Prvi do sv. Mise obavlja se u tami, samo uz svijetla svijeća koju vjernici pale na velikoj, uskršnjoj svijeći.⁷³

„Bdijenje počinje lucenarijem ili službom svjetla. Blagoslivlja se vatra izvan crkve. Na blagoslovljenoj vatri ispred crkve pali se uskrsna svijeća koja simbolizira Isusa Krista uskrsloga - svjetlo. Uskrsna svijeća blagoslivlja se na Veliku subotu. Pet zrna tamjana u toj svijeći predstavlja pet Isusovih rana. Na upaljenoj vatri pripali se uskrsna svijeća koju đakon unosi u nerasvijetljenu crkvu i svečano se zaustavlja tri puta prije nego što dođe do oltara, a pri tom svaki put pjeva Svjetlo Kristovo! Pri tome narod odgovara Bogu hvala! Pripaljuje se manji broj svijeća. Na sredinu se prenosi poklik i pripaljuje se veći broj svijeća. Pred oltarom je treći poklik i upale se sve svijeće u crkvi i u rukama vjernika, pale se sva svjetla u crkvi. Đakon pred oltarom uskrsnu svijeću okadi, te pjeva Vazmeni hvalospjev Isusu Kristu.“⁷⁴

Svijeća u kršćanskoj tradiciji općenito ima veliki značaj i jako se često koristi kao simbol čistoće, dobrote, odrješenja od grijeha i vječnoga života.

⁷²Isto, str. 168.

⁷³Isto, str.171.

⁷⁴Isto, str.173.

Običaji Svetog trodnevlja njeguju se i danas. Slijede iskazi moji kazivača o običajima toga razdoblja u Kaštelima i Dalmatinskoj zagori.

„Na Veliki Petak ne bi se ništa jilo. Na Veliku Subotu bi se išlo navečer na misu, nosilo bi se posvetilišće. Kako je crkva bila udaljena, tribalo se krenit ranije, a i nisu svi mogli ić, pa bi uviknosijo osim svog posvetilišća još i susjedovo. Moralo se spremić i jaja za svećenika, koliko je komogo. Isto tako oni koji nisu mogli nosit svoje posvetilišće morali su onima koji bi nosili njihovo, kao znak zahvale, spremić jaja.“⁷⁵

Običaji Velikog Petka u Dalmatinskoj zagori

„Vazmeno trodnevlje počinje Misom večere Gospodnje na Veliki Četvrtak, dostiže vrhunac u Vazmenom bdijenju i završava večernjom molitvom na Uskrs. Na Veliki četvrtak prestaju zvoniti zvona u crkvama i ne sviraju orgulje do Vazmenog bdijenja. Na Veliki Petak, ne slavi se euharijstijsko (misno) slavlje. Oltar je bez križa, svijećnjaka, cvijeća i oltarnika, da se simbolizira Isusova muka i smrt, a vjernici se u crkvi okupljaju razmišljajući o Isusovoj mucī, kod katolika je obavezan post: ne jede se meso toplokrvnih životinja niti mesne prerađevine, a dopušten je jedan cjeloviti obrok.“⁷⁶

6.9. Uskrs

Uskrs je najveći kršćanski blagdan. Na tom danu i događaju temelji se čitava kršćanska vjera. Vjera u zagrobni život. Ispočetka se Uskrs slavio svake nedjelje, a podrijetlo mu je u židovskom blagdanu Pashe. Tek od drugog stoljeća Uskrs se slavi jednom godišnje, krajem ožujka ili početkom travnja. Uz blagdan Uskrsa vezani su u Hrvata mnogi drevni pučki običaji.⁷⁷ Djevojke i domačice u crkvu na blagoslov nose jaja, sirnice, soli, ukoliko to nisu napravili večer prije, na polnoćki. Za doručak obitelj zajedno jede blagoslovljenu hranu. Velika je misa prije podne, a ljudi se sastaju lijepo obučeni.

Poslije uskršnjega objeda mladež se veseli igrajući se i pjevajući. Tradicija koja se zadržala do današnjih dana je *tucanje* jajima. Radi se o igri u kojoj protivnici uzimaju, iz

⁷⁵Kazivačica: Vinka Čavka, rođena 1950. godine u Splitu.

⁷⁶Kazivačica: Vinka Alajbeg rođena 1943. u Ljubitovici.

⁷⁷Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015, str. 177.

zdjele s jajima, svatko svoje jaje te udare u jaje protivnika. Pobjednik je onaj čije jaje ostane čitavo. U sljedećem tekstu navedeni su iskazi mojih kazivača o običajima za Uskrs u Kaštelima i zagori.

„Na polnoćku se išlo u tišini i molitvi. Nakon mise bi se ostajalo ispred crkve, zapivalo bi se, čestitalo bi se Isusovo uskrsnuće, daci bi se davala jaja, pa bi ona sutradan se natjecala ko je skupijo više jaja.

Na sam Uskrs bi se isto išlo na misu. Oni koji bi ostali u kućama, čestitali bi jedni drugima, malo bi se počastili.

Ispeklo bi se krumpira, pite, jaja... Popodne bi isto svi okupili, zapivalo bi se i zaplesalo. Dica bi se tucala jajima a ako bi imali kakvu nizbrdicu onda bi se igrali s jajima ko s balotama“.⁷⁸

6.10. Gospa Karmelska

Blagdan Gospe Karmelske, ili Gospe od Karmela, kako se u Kaštelima može čuti, koji se obilježava 16. srpnja, jedna je od najrasprostranjenijih Marijinih pobožnosti u Dalmaciji. U Kaštelima se ovaj blagdan izuzetno dugo obilježava u Kaštel Štafiliću, u župi Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije te u Kaštel Kambelovcu, u župi Sv. Mihovila.

Nekoć se blagdan Gospe od Karmena slavio s osminom, tj. osam dana poslije blagdana s određenim molitvama, pred njezinim kipom koji je stajao „nasred crkve“. Tu bi se na stalku namjestio podij. Na uglovima toga podignutog podija stajali su drveni stupići ovijeni zelenilom, umjetnim cvijećem i zastavicama. Na vrhu tih okićenih stupića stajali su mali pozlaćeni drveni anđelčići koji su držali vijenac od spletenog umjetnog cvijeća. U sredini toga okićenog podija, na čvrstom drvenom tronu koji je nadvisivala kruna od raznobojnog cvijeća, bio je Gospin kip odjeven u karmelićansko odijelo, sa zlatnom krunom na glavi na kojoj je bilo mnogo zlatnog nakita nanizana na čvrstoj metalnoj žici.⁷⁹

Slijedi nekoliko pjesama koje se pjevaju u čast Gospi:

⁷⁸Kazivač: Petar Alajbeg rođen 1945. u Ljubitovici.

⁷⁹Bego, Frane, *Kaštel Kambelovac - Kaštel Gomilica*, 1991., str. 266.

HIMNA GOSPI OD KARMELA

1. *Karmel gore svijetla kruno,
dobra Majko, čuj nam glas.
Ljepša si od sunca puno,
svrni pogled blag na nas!*

*Pripjev: Gospe sveta od Karmela!
Kambelovca ti si spas!
Ti si slava našeg sela.
Ti si Majka sviju nas.*

2. *Divna nekoć Karmel gora
Ilijin je bila stan,
tvoj mu lik je, zvijezdo mora,
u oblaku bio dan.*

3. *Karmelsko je sveto brdo
tebi Gospe diglo hram,
da u njemu srce tvrdo
smekšat može vjere plam.*

4. *Na Karmel su čete ljudi
sa svih strana znale doć.
Boli duše, rane ćudi
liječila ti, Majko, moć.*

5. *Braća Gospe od Karmela
svijetom šire tvoju čast.
Rimski pape vedra čela
tvoju, Majko, brane vlast.*

6. *Pređi naši – oci, majke,
Kambelovca cijelog puk,*

*tebi slahu riječi slatke
da ih, Gospe, vodiš svud.*

7. *Kambelovac uvijek vjeran
k tebi, Gospe, hrli sad,
moli ti se, skrušen, smjeran
tjeraj od njeg svaki jad.*

8. *Čuvaj, Majko, naše selo!
Krijepi slabe, trijebi zlo!
Stvori od njeg remek-djelo,
srećom pokrij sve mu tlo!*

9. *Zdravo budi, Djevo sveta!
Krasna zvijezdo mora, ti!
Strah si dolje pakla kleta!
Gore nek te dvore svi!*

10. *Daj nam, Gospe, život sveti.
Duša naših vječni spas,
da nam srce k nebu leti
gdje si ti i rajski kras.⁸⁰*

U Kaštel štafiliću se Gospi Karmelskoj pjevaju sljedeće pjesme:

GOSPE RIBARA TEŽAKA

*Gospe,
slušaj šapat mora, jecaj škrapa, drhtaj broda,
Ti posveti naša polja, da nam uvik bude roda.
Gospe, slušaj vapaj bure koja nedaživit, spati,
Te odagnaj dane sure i bonacu hridi vrati.*

⁸⁰Isto, str. 277.-278.

*Gospe ribara, težaka, Gospe, naša divna mati!
Neka zasja Tvoja zraka, mole te, ponosni Hrvati!*

*Gospe, gledaj suvemriže, parangale, vrše, osti,
ribar štiti, gnjev ga stiže i običnim danom posti.
Gospe, spasi našu viru, široki su ti Hrvatski žali.
Gospe, kaži pute k miru da nas sutra ne prikriju vali.*

Gospe, kaži pute k miru da nas sutra ne prikriju vali.⁸¹

MAJKO LJUBEŽLJIVA

*Majko ljubežljiva, kraljice raja,
utjeho naša sred zemnog vaja.
Uz pjev anđeoski, čuj pozdrav mio:
Zdravo Marijo! Zdravo Marijo!*

*Djevice presveta, vodi me brani;
budi mi zvijezda, budi mi spas.
Ako me ljubav, ne prati tvoja,
zalutat Majko, duša će moja.*

*Kada u luku, stigne mi lađa,
koju će vodit drag pogled tvoj,
klicat će tebi, vesela, sretna,
dat ću ti hvalu i poklik svoj.⁸²*

POSVETNA MOLITVA GOSPI OD KARMELA

Blažena Djevice, Majko i Kraljice Karmela, posvećujem se tebi iz zahvalnosti i ljubavi; Obećajem ti služiti u djetinjoj ljubavi i vjernosti.

Po Tvome uzoru hoću u vjeri i ljubavi slijediti Tvoga Sina, Isusa Krista.

⁸¹Kazivačica: spomenuta Zdenka Bašić.

⁸²Ista.

*Želim poput Tebe molitvom, žrtvom i djelotvornom ljubavlju služiti Bogu i ljudima.
Poslušaj dobra Majko, moje obećanje i primi ga milostivo.*

Daj mi milost da pod Tvojim okriljem ustrajem u vjernosti Kristu i njegovoj Crkvi.

*Amen.*⁸³

6.11. Svi sveti

Kao što je već spomenuto, ovaj je blagdan veoma važan i štovan u Kaštelima. Tim su blagdanom nekada davno već započinjale pripreme za Božić. U Kaštelima se blagdan Svih svetih naziva i Prvi Božić. Kaštelanska djeca već na ovaj blagdan počinju koledati.⁸⁴

Od toga dana počinju se pripremati okućnice i spremati namirnice koje će se blagovati na blagdan Božića. Po ulicama se već tada može osjetiti blagdansko raspoloženje koje će potrajati za vrijeme čitavog Adventa.

7. Zaključak

Ono što čini identitet nekoga naroda, zasigurno je njegova kulturna baština i njegovi običaji. Najveći dio tih običaja i kulture prenijeli su nam naši pređi usmenim putem.

Usmena je književnost jedan od najstarijih oblika književnosti. Postoji od kad je čovjeka i živi još i danas. U davna se vremena smatralo da narodna ili usmena književnost postoji samo u ruralnim, nerazvijenim krajevima svijeta. Međutim, proučavanjem vidimo da to i nije tako. Svaki kraj, svaki narod i svako podneblje ima svoje običaje koji ih karakteriziraju i koji ih oblikuju.

Počevši od lirskih pjesama koje dijelimo na svjetovne i vjerske lirske pjesme. U radu je navedeno da još od antičkoga doba postoji tradicija prenošenja usmene književnosti. Pjesme su najčešće ljubavnoga karaktera, ali poznajemo i primjere svih vrsta poučnih, didaktičkih i onih zabavnih i šaljivih pjesama. Posebno mjesto u povijesti usmene književnosti zauzimaju vjerske lirske pjesme i molitve, kao što i glavninu običaja, prenošenih sa starijih na mlađe generacije, zauzimaju vjerski običaji.

⁸³Ista.

⁸⁴O tome više: Dragić, Marko, *Svi sveti u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Radovi Hrvatskoga društva za znanost i umjetnost, XIV-XV, Sarajevo, 2012.-2013. str. 71.-80

Usmena nam književnost nudi i čitavu lepezu usmeno – retoričkih oblika kao na primjer – brojalice. Također možemo u brojnim zbirka narodne književnosti pronaći raznemikrostrukture poput poslovice, zagonetki i izreka. One mogu biti zabavne i šaljive, ali i poučne te u najvećem broju slučajeva donose zrno mudrosti i jake moralne i etičke poruke.

U radu su također navedene i neke usmene priče. Priče iz povijesti, iz davnih, minulih vremena. Te priče zapravo su stup tradicije svakoga naroda, ali čine i veliki dio pisanja i stvaranja ljudske povijesti. Bez tih priča, legendi i predaja ne bismo poznavali brojne povijesno važne događaje. Mnogi se fenomeni i događaji iz prošlosti ne bi mogli rastumačiti.

Mogli bismo reći da i sav religijski život, na određen način, ovisi o usmenoj književnosti i usmenim predajama. Zamislimo li da nam nema tko prenijeti običaje našega naroda koji se njeguju u blagdansko vrijeme, vrlo je vjerojatno da bi se ti običaji potpuno izgubili i zaboravili, a određene stvari potpuno bi izgubile svoj smisao.

Proučavanjem usmene književnosti grada Kaštela i kaštelanske zagore, naišli smo na mnoštvo podataka koje potječu iz različitih razdoblja bogate povijesti. Kao što svaka književnost oslikava stvarnost određenog vremena i područja, tako i ona kaštelanska svjedoči o društvenoj zbilji Kaštelana. Važnost tradicije u ovom kraju osjeća se i danas. Iako su stanovnicima ovog kraja tradicijski običaji iznimno važni, polagano se mijenjaju i gube svoj smisao.

Cilj ovoga rada je ukazivanje mlađim naraštajima na važnost hrvatske kulturne i povijesne baštine, te njezinog očuvanja od zaborava, a također i poticanje mladih da se više bave sustavnim prikupljanjem i razumijevanjem usmene književnosti i narodnih običaja. Kao što se već zna, povijest je učiteljica života, pa nam tako istraživanje prošlosti pomaže da razumijemo sadašnjost i dočekamo budućnost u pozitivnom svjetlu.

U vremenu kada brzo gazimo naprijed dopušteno je stvarati neke nove običaje, ali tradiciju i kulturu svoga naroda nikada ne smijemo zaboraviti i zanemariti jer to je ono što nas čini posebnima. Samu me ovaj kolegij potakao na obaziranje na našu prošlost koja nas vodi budućnosti, a sam rad je napisan u želji za očuvanjem bogate tradicije moga grada.

8. Rječnik

Betlem – Betlehem

brzon– brzo

Diva – Djeva

godišća– godišta

jubav– ljubav

ljuba – ljubav

navišća– naviješta

njijove – njihove

podrta - uboga, siromašna

pojte - pođite

polag– polog

s'e – sve

ter - te

tmini – tami

vazda - uvijek

vik – vijek

vinča – vjenča

Izvori

Vlastiti terenski zapisi

Popis kazivača:

Alajbeg Petar

Alajbeg Vinka

Bašić Zdenka

Čavka Vinka

Čavka Vinko

Matas Marija

Literatura

1. Bego, Frane: *Kaštel Kambelovac - Kaštel Gomilica*, Društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela, K. Kambelovac, 1991.
2. Braica, Silvio, Božićni običaji. *EthnologicaDalmatica*, Split, 2004., str. 5-26.
3. Čapo-Žmegač, Jasna, *Hrvatski uskrсни običaji, Korizmeno-uskrсни običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća, pučka pobožnost, zajednica*. Golden marketing, Zagreb 1997.
4. Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017.
5. Dragić, Marko, *Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju*, Suvremena pitanja, Matica hrvatska FPMOZ, XII (24) Mostar 2017., str. 89.-116.
6. Dragić, Marko, *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 8, Mostar, 2012., str. 123.-140.
7. Dragić, Marko, *Svi sveti u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Radovi Hrvatskoga društva za znanost i umjetnost, XIV-XV, Sarajevo, 2012.-2013. str. 71.-80.

8. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006.
9. Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Croaticaet Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 399-435.
10. Dragić, Marko, *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIII (2), Zagreb: Kršćanski akademski krug (KRAK), 2015, 141-163.
11. Dragić, Marko, *Stolačka katolička usmena lirika*, Stolačko kulturno proljeće, XII, Stolac, 2014., str. 125.-178
12. Dragić, Marko, *Sveti Nikola - biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, EthnologicaDalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2015., str. 5-42.
13. Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu 43 (1) Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008, str. 67-91.
14. Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croaticaet Slavica Iadertina, 8 (1), Zadar, 2013., str. 155-188.
15. Dragić, Marko, *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 8, Mostar, 2012., str. 123.-140.
16. Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croaticaet Slavica Iadertina 6. Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2011., str. 229-264.
17. Dragić, Marko, *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 50 (2), Split, 2015, str. 303-323.
18. Dragić, Marko, *Metkovskapasonska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik 6/2014, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 229-247.
19. Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 43 (3), Split, 2008., str. 414-440.
20. Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 42 (1), Split, 2007., str. 96-117.
21. Dragić, Marko, *Usmeno-književni minijturni oblici: zagonetke*, Bosna franciscana 13 (22), Sarajevo, 2005., str. 231-238.
22. Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015., str. 155-183.

23. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008.
24. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
25. Narodne lirske pjesme, priredio Olinko Delorko, PSHK, knjiga 23, Zora, MH, Zagreb, 1963.
26. *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1, napisale Maja Bošković – Stulli i Divna Zečević, Liber, Mladost, Zagreb, 1978.
27. Perić-Polonijo, Tanja; *Tanahna galija*, Književni krug, Split, 1996.
28. Rihtman-Auguštin, Dunja *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb 1995.
29. *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, SHK, Zagreb, 1996.
30. *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, MH, Zagreb 1997.

Mrežni izvori:

1. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22434>(pristupljeno 26.lipnja 2018.)
2. <https://www.hkv.hr/reportae/ostali-autori/8844-gospa-na-hladi-katel-suurac.html>(pristupljeno 26.lipnja 2018.)
3. <http://www.kastela.org/kastela/u-kastelima/211-legenda-o-miljenku-i-dobrili>(pristupljeno 27.lipnja, 2018.)
4. http://www.sucurac.info/forum/viewthread.php?forum_id=29&thread_id=95(pristupljeno 27.lipnja, 2018.).
5. <http://zupaksucurac.wixsite.com/zupa-kastel-sucurac/untitled-c2t8> (pristupljeno 27.lipnja, 2018.)
6. http://novena.hr/vr/mdc/vodic_muzeja/files/assets/seo/page155.html (pristupljeno 27.lipnja, 2018.)
7. <http://www.kastela.org/images/stories/arhiv/kastela/mape/vodoopskrba.jpg> (pristupljeno 27.lipnja, 2018.)

Sažetak

U ovom radu govori se o važnosti proučavanja, sakupljanja i njegovanja usmene književnosti. Usmena književnost nosi mnogo priča i pojedinosti o prošlosti nekoga naroda te čini temelj kulture svakog naroda. Narod bez svoje kulture i običaja nije narod. Cilj rada bio je ukazati na zanimljivost i šarolikost opusa usmene književnosti te potaknuti mlade generacije da se više posvete proučavanju i prikupljanju tekstova i priča iz usmene književnosti. Kao nositeljica povijesti, može nas mnogo čemu naučiti i ukazati na svakojake greške, pomoći nam prihvatiti prošlost, razumjeti sadašnjost i spremno dočekati budućnost. Osim toga, ključ je našega identiteta, a izgubimo li identitet i mi sami postajemo izgubljeni.

U radu su navedene i neke pjesme, priče, predaje i običaji prikupljeni u razgovoru s vlastitim kazivačima i kazivačicama iz uže obitelji, a sve svjedoče upravo raznolikosti i zanimljivosti koju nudi usmena književnost.

Ključne riječi: usmena predaja, narodna književnost, mikrostrukture, usmene priče, legende, povijesne predaje

Non-material cultural heritage in Kaštela and kaštela hinterland

Summary

This paper emphasizes the importance of studying, collecting and nourishing oral literature. It retails a large number of stories and details related to the past of a certain nation and is the basis for the cultural development of a nation. A nation without its culture and customs is no nation at all. The goal of this paper was to point out the interest and wide range of oral literature and motivate young generations to pay more attention to studying and collecting texts and stories that originate in oral literature. Oral literature is one of the starting points in researching history and can teach us a lot, especially about our mistakes. It can help us to accept the history, understand present and prepare us for the future. Beside that, it is the key to our identity and if we lose identity, we become lost ourselves. This paper enumerates stories, songs, legends and customs collected in various conversations with tellers from my family circle and they all witness the diversity and interest offered by oral literature.

Keywords: oral legend, folk literature, microstructures, oral stories, legends, historical stories

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja **Petra Bašić**, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice *Hrvatskoga jezika i književnosti i Engleskoga jezika i književnosti*, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da

nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, _____

Potpis:

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja *Petra Bašić*, kao autor/ica diplomskog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

***NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U KAŠTELIMA I KAŠTELANSKOJ
ZAGORI***

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa *Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima* i dobrom akademskom praksom. Korištenje diplomskog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, _____

Potpis: